

Eretnekek, kalózok és legátusok

A boszniai eretnekség, a Magyar Királyság
és a pápák a 13. század elején

Tanulmányunkban a Magyar Királyság és az Apostoli Szentszék kapcsolatának egy olyan sajátos aspektusát mutatjuk be a 13. század első felében, amely az eretnekek, tágabb értelemben az eretnekség elleni harc témaköre által határozható meg leginkább.¹ Az eretnekség kérdése nem dogmatikai vagy jogi szempontból képezi a vizsgálódás tárgyát,² kutatásunk fókuszában a magyar uralkodóknak, illetve az egyházi és világi hatalmuk csúcsán álló³ egyháziaknak az eretnekség visszaszorítása és felszámolása érdekében hozott intézkedései, valamint ezek kapcsolódási pontjai, kölcsönhatásai állnak.

Az eretnekek elleni harc a 13. század elején, III. Ince pápa (1198–1216) és utódai pontifikátusai alatt ugyanis nem csak Nyugat-Európával, azaz a délfrancia katarokkal és albigensekkel, valamint az itáliai patarénekkal kapcsolatban⁴ jelent meg. A balkáni helyzet, valamint az ott tervezett és megvalósított intézkedések talán kevésbé ismertek, mint a *Vergentis in senium* kezdetű dekretális,⁵ vagy az 1209. évi franciaországi hadjárat,⁶ de nem kevésbé figyelemre méltók. III. Ince pápa számos alkalommal lépett fel különböző eszközökkel a 10. századi Bulgáriában kialakuló, majd később Szerbia, Dalmácia és Bosznia területén is megjelenő, manicheus eredetű dualista, a világi és az egyházi hierarchiát, valamint egyebek mellett a vízzel keresztelést, az eucharisziát és a házasságot elutasító balkáni eretnekek, az úgynevezett bogumilok (patarénusok, katarok),⁷ vagy más elneve-

* A szerző a Pécsi Tudományegyetem BTK Történettudományi Intézet Középkori és Koraújkorai Történeti Tanszék egyetemi adjunktusa (7624 Pécs, Rókus u. 2., barab.gabor@gmail.com).

1 A kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NN 109690) támogatta.

2 Vö. Hageneder, 1963a. 72–77.; Hageneder, 1963b. 143–146.; Hageneder, 1978. 33–40.; Imkamp, 1983. 249–260.

3 Vö. Herbers, 2012. 172–210.

4 Vö. Pennington, 1978. 137–139.; Majnarić, 2008. 7–8.; Hageneder, 1983. 83., 88–91., 101.; Walther, 1983. 107–109., 122–126., 129–141.; Hageneder, 1963b.; Moore, 2003. 149–168.

5 RPR 643. sz. Lásd: Hageneder, 1963b. Vö. Walther, 1983. 134–135.

6 Vö. Hageneder, 1963b. 152–160.; Peters, 1980. 194–195.; Duvernoy, 1983. 202–203., 209–210.; Walther, 1983. 135–136.; Morris, 1989. 442–447.; Moore, 2003. 135–168.

7 A boszniai bogumil eretnekségre lásd: Runciman, 1947. 63–115.; Angelov, 1983. 144–155.; Lambert, 1998. 297–313.; Ternovác, 2013a. 502–503.; Ternovác, 2013b. 67–68., 71–74. Vö. Kristó, 1979. 77. Az egyházi hierarchia elutasításának megítélésére lásd: Hageneder, 1978. 40.

zéssel a „boszniai egyház”⁸ ellen. Különböző típusú delegáltak, köztük legátusok kiküldése, valamint az érintett területek uralkodóival történő különféle szintű egyeztetések mellett a pápák a magyar uralkodókat (királyokat és hercegeket) az egyházat segítő világi hatalomként igyekeztek felhasználni az eretnekség és terjesztői ellenében.⁹ A magyar királyok nem kizárólag az egyházfők biztatására kerültek kapcsolatba a térséggel, Bosznia (Rama) a 12. század eleje óta szerepelt a terület iránti igény kifejeződéséeként a királyi titulátúrában, valamint igyekeztek a raguzai helyett a spalatói érsek joghatósága alá rendelni a területek egyházát.¹⁰

A 12. század végén–13. század elején ebből kifolyólag összetett viszonyrendszerrel van dolgunk, amennyiben a pápaság, a balkáni eretnekség és a Magyar Királyság viszonyát kívánjuk felderíteni. Ez a helyzet pedig III. Ince pápa utódai alatt tovább bonyolódott, mivel a bogumil tévelygés mellett a dalmáciai kalózkodók is egyre komolyabb problémát jelentettek a térségben az egyház és a világi hatalom számára egyaránt. A keresztények elleni bűnököt elkövető, a tengeri rablással hivatásszerűen foglalkozó dalmáciai szigetlakók egyházi értelemben egy szintre kerültek a hitelveik miatt elítélt bogumilokkal, III. Honorius pápa (1216–1227) még legátust is hatalmazott fel az ellenük való harcra. Tanulmányunkban ezt a bonyolult helyzetet járjuk körül a 13. század első felére vonatkozóan, méghozzá a pápai küldöttek és a magyar uralkodók tevékenységére, valamint ezek kölcsönhatásaira koncentrálna.

Skizmatikusok és eretnekek

Johannes, Casamari ciszterci apátságának szerzetese volt az első a korszakban a boszniai eretnekség ügyével kapcsolatba kerülő pápai küldött. Johannes III. Cellesztin pápa (1191–1198) idején került a pápai kápolna tagjai közé, majd III. Ince pápa familiárisa lett.¹¹ Első, 1197-ben kezdődő dalmáciai útjával kapcsolatban nem túl bőbeszédűek a források, annyi bizonyos csak, hogy 1198-ban a Bosznia és Hulm felett egyházi joghatóságot gyakorló Raguzában¹² a lokrumi Szűz Mária-konvent számára erősített meg egy egyházra vonatkozó jogot. Nem tudjuk, hogy legációja – ismeretlen – célállomása felé utazva járt-e el az ügyben, vagy általános megbízással tartózkodott ekkor Dalmáciában.¹³

8 Vö. Basler, 1973. 12–13.; Lambert, 1998. 297., 300–313.; Ternovác, 2013b. 67–69.

9 Vö. Walther, 1983. 115–116.; Majnarić, 2008. 8–9.

10 Vö. Runciman, 1947. 102–103.; Fine, 1987. 17., 43–44.; B. Szabó, 2013. 108–109., 169–175.; Ternovác, 2016. 218.

11 Maleczek, 1984. 340.; RI V. 218. 2. jegyz.

12 Fine, 1987. 43–44. A raguzai érsek joghatóságára lásd: Gál, 2013a. 104–105.

13 Majnarić, 2008. 2.

Johannes¹⁴ 1199-ben ismételen a térségbe utazott, Dalmáciába és Diocleába (Duklja),¹⁵ ezúttal Simon pápai alszerpappal közösen. A szentszéki klerikusok egyik feladata a pallium átadása volt a diocleai (antivari) érsek számára,¹⁶ de felhatalmazásuk Szerbiára is kiterjedt. Ez utóbbi a diocleai szerb fejedelem, Vukán kérésére történt, aki a Rómához való közeledéssel – és a királyi cím felvételével¹⁷ – igyekezett javítani pozícióján testvérével, a bogumil eretnekeket területéről kiűző szerb nagyzsupán Istvánnal szemben.¹⁸ A legátusok 1199. szeptember 7-i dátummal kelt jelentéséből¹⁹ arról értesülünk, hogy a szentszéki klerikusok elérték megbízásuk helyszínét.²⁰ A delegáltak a pápai regisztrumban fennmaradt iratok alapján megérkezésük után aktívan léptek fel a területen, átadták a palliumot az érseknek, továbbá – feltehetően elnökként – egy zsinaton is részt vettek, melynek végzése a diocleai és szerbiai egyházak megreformálását célozták.²¹ Az antivari érsek III. Incének küldött levele tartalmazza a legátusok nevében kiállított zsinati végzéseket is, amelyek között találunk a püspöki méltóság pénzen való vásárlása és a klerikusok házasodása ellen hozottakat is.²² A határozatok ugyan nem kifejezetten a területen feltehetően jelen lévő eretnekség²³ ellenében születtek, az azonban kiemelhető, hogy a különböző kánonjogi értelmezések szerint a szimónia is herezisnek számított.²⁴

14 Johannes de Casamaris azonosítása az 1199-ben megbízott pápai káplánnal kézenfekvőnek tűnik, de nem teljesen problémamentes. A korábbi forrásokban ugyanis csak a keresztnevét találjuk meg egyházi hivatala mellett, míg 1202-ben a de Casamaris jelzővel egészül ki. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy erre azért volt szükség, mivel időközben egy másik Johannes nevű tagja is lett a pápai kápolnának. A két pápai káplán azonosítása mellett foglalt állást Heinrich Zimmermann 1913-ban a pápai legátusokról megjelent monográfiájában, ahogyan 1984-ben Werner Maleczek is a bíborosi kollégiumról írt munkájában. Hasonló azonosítással találkozunk Reinhard Elzénél és III. Ince pápa regisztrumának legutóbbi kiadásában is. Zimmermann, 1913. 56.; Maleczek, 1984. 340.; Elze, 1950. 182. Lásd: RI II. 167. (176.), 168. (177.) és 169. (178.) sz.; RI V. 218. sz. 2. jegyz. Némileg bonyolítja a helyzetet, hogy a 13. század elején a Casamari-monostor apátját is Johannesnek hívták, aki ráadásul maga is pápai alszerpap és *notarius* volt, valamint szintén kapott legátusi megbízást, méghozzá 1203-ban Franciaországra és Angliára szólóan, hogy békét hozzon létre a királyok között. Johannesnek II. Fülöp Ágost francia királlyal (1180–1223) kapcsolatban Vilmos bourgesi püspökkel együtt kellett eljárnia, foglalkozva a király házasságának ügyével is, enyhítve a királyné nehéz helyzetén. Ezenkívül mindkét uralkodónál tudakozódnia kellett a német trónharcot illető véleményüket illetően. A legáció 1204 végéig tarthatott, 1205-ben bíborossá léptette őt elő a pápa, ami után legátusként ismét Angliába küldte. Zimmermann, 1913. 56–57.; Maleczek, 1984. 340. A két Johannes azonosítását már Heinrich Zimmermann is elvetette. Zimmermann, 1913. 56.; Maleczek, 1984. 340. A párhuzamos legációk véleményünk szerint valóban kizárják a két klerikus egymással történő azonosíthatóságát.

15 Vö. Runciman, 1947. 100.; Moore, 2003. 74.; Gál, 2016. 50–51.

16 Lásd bővebben: Gál, 2013a. 106.; Gál, 2016. 54–55., 63.

17 Fine, 1987. 41–42.; Moore, 2003. 74.

18 Erről tudósít III. Ince küldötteinek adott megbízólevele, illetve a Vukánnak, Istvánnak, feleségeiknek, valamint a diocleai érseknek és más egyháziaknak címzett 1199. január 8-án küldött levele. RI I. 525. (527., 528.) sz. Vö. Runciman, 1947. 102.; Moore, 2003. 74.; Szeberényi, 2007. 308.; Gál, 2016. 51., 54–55.

19 VMHH I. 16. sz.

20 Zimmermann, 1913. 52.; Elze, 1950. 181.; Maleczek, 1984. 340.; Majnarić, 2008. 2.

21 Lásd: RI II. 167. (176.), 168. (177.) és 169. (178.) sz. Vö. Moore, 2003. 74–75.

22 RI II. 169. (175.) sz.

23 Vö. Runciman, 1947. 100–103.

24 Walthers, 1983. 119–121.; Hageneder, 1983. 45–47., 55–58.

A pápai küldöttek²⁵ 1199-ben elsődlegesen egy ortodox területnek a római egyház alá rendelésén munkálkodtak. Vukán levelének egyik figyelemre méltó passzusa azonban a balkáni eretnecség kérdéséhez is kapcsolja ezt az ügyet. A diocelei fejedelem ugyanis eretnecséggel vádolta meg Kulin boszniai bánt (1180–1204),²⁶ és arra kérte III. Incét, hogy vegye rá Imre magyar királyt (1196–1204), hogy vezessen hadjáratot Kulin ellen.²⁷ Az eretnecség kérdése tehát hatalmi kontextusban jelent meg, méghozzá a Magyar Királyság déli irányú befolyásával és expanziójával összefüggésben.²⁸ Imre király ugyanis Vukán támogatója volt annak testvére, István, illetve Kaloján bolgár cár (1197–1207) ellenében.²⁹ Figyelemre méltó, hogy III. Ince ezúttal, ahogyan a továbbiakban is, Imréhez fordult Szerbia és Bosznia ügyeivel kapcsolatban, és nem az ekkor Dalmácia és Horvátország élén, a királlyal többször ellentétben álló András herceghez, ami különösen a későbbi eseményeket tekintve tűnik meglepőnek. Ennek magyarázatát feltehetően abban kereshetjük, hogy III. Ince András herceggel mint potenciális keresztessel számolt.³⁰

Johannest 1202-ben ismét a Balkánra küldte III. Ince, ezúttal fő megbízása Bulgáriába szólította őt a Kaloján cárral történő egyeztetés ügyében. A bolgár uralkodó ugyanis politikai megfontolásból igyekezett országa egyházát pápai fennhatóság alá helyezni, hogy a cserébe kért koronázás révén tegyen szert további legitimitációra.³¹ Johannes feladatai közé tartozott, hogy Basilius trnovói érseknek elvigye a palliumot és a pápai áldást,³² valamint a tervezett koronázás ügyében további tárgyalásokat folytasson Kalojánnal, illetve annak unokaöccsével, Borillal.³³ A bolgár uralkodó közeledé-

25 Johannest ezután Konstantinápolyba küldte 1199. november 12-én kelt levelével III. Ince, hogy ott adjon át III. Alexiosz császárnak (1195–1203) és a pátriárkának egy egyetemes zsinatra szóló meghívást. A császár 1199 februárjában ugyan késznek mutatkozott egy hasonló zsinaton való részvételre, de Johannes legációja mégsem járt sikerrel. Zimmermann, 1913. 52.; Elze, 1950. 181–182.; Majnarić, 2008. 3.

26 Runciman, 1947. 101.; Szeberényi, 2007. 313. A boszniai eretnecség annyiban eltért az alapvető bogumil tanoktól, hogy nem vetették el a sátán műveként a világi hierarchiát, éppen a hatalom és az eretnekek szoros együttműködése volt jellemző. Az eretnek nézetek pedig sajátosan keveredtek keleti és nyugati keresztény, valamint pogány elemekkel is. Lásd: Runciman, 1947. 107.; Ternovác, 2013a. 502.; Ternovác, 2013b. 69.

27 „*Demum vero paternitatem vestram nolumus latere, quia heresis non modica in terra regis Vngarie videlicet Besfina pullulare videtur in tantum, quod peccatis exigentibus ipse Bacilinus cum uxore sua et cum sorore sua, que fuit defuncti Miroscloaemensi, et cum pluribus consanguineis suis seductus plus quam decem milia christianorum in eandem heresim introduxit. Unde rex Vngarie exacerbatus illos ad vestram presentiam compulit venire a vobis examinandos.*” RI II. 167. (176.) sz. Lásd: Runciman, 1947. 103.; Basler, 1973. 12.; Lambert, 1998. 299.; Moore, 2003. 75.; Ternovác, 2013b. 68.

28 Ennek előzményeire lásd: Makk, 1996. 212–222.

29 Lásd: Fine, 1987. 47–49.

30 András és a pápa kapcsolatára lásd: Szabados, 2000; Barabás, 2015. 126–130., 133–135. Imre és András ellentétére lásd: Szabados, 1999.

31 Sweeney, 1973. 321–322. A kezdeti levélváltás után 1199-ben III. Ince Dominik brindisi esperest küldte először Kalojánhoz a tárgyalások megkezdésének céljából. A tárgyalások alakulása folytán szükségessé vált egy nunciussal magasabb rangú pápai küldött Bulgáriába küldése, a pápa pedig a balkáni ügyekben már gyakorlatot szerzett káplánja és familiárisa, Johannes de Casamaris legátusi felhatalmazása mellett döntött. „[...] miteret mihi Dominicum, archipresbyterum Brudnisinum, per quem intellexi [...].” RI VI. 142. sz. Lásd: Moore, 2003. 113.; Fine, 1987. 54–56.; Kyer, 1979. 84–85.; Maleczek, 1996. 275–278.; Szabados, 2000. 489–491.; Font, 2013. 305–311.

32 RI V. 118. (119.) sz. Vö. Moore, 2003. 126–127.

33 RI V. 115. (116.) és 117. (118.) sz.

sével kapcsolatban a pápai oklevelekben ugyan nem jelent meg az eretnecség kérdése, de a bogumilok még a 13. század elején is jelen voltak Bulgáriában, ahogyan azt az 1211-ben Boril cár vezetésével megtartott trnovói zsinat határozatai is mutatják.³⁴

III. Ince 1202-ben nem korlátozta legátusa működését Bulgáriára. A pápa egy 1202. november 21-én kelt,³⁵ Bernát spalatói érsekhez és Johannes káplánhoz írt levele alapján arról értesülünk, hogy a címzetetteknek Imre király támogatásával ki kellett vizsgálniuk, hogy Kulin és családja, illetve alattvalói valóban keresztények vagy a gyanúnak megfelelően eretnekek.³⁶ A keresztény hit tisztaságának kérdése tehát ezúttal is a boszniai uralkodóval kapcsolatban jelenik meg a forrásokban, méghozzá éppen Kulin kezdeményezésére. Kérését, hogy vizsgálattal tisztázzák az eretnecség, illetőleg az eretnekek támogatásának vádjá alól, Bernát raguzai érsek és Marinus főesperes útján terjesztette III. Ince elé.³⁷ Kulin a pápai oklevél szerint arra is kérte az egyházfőt, hogy az saját oldaláról küldjön hozzá egy követet, a pápai oklevelek megfogalmazásait követve tehát egy *legatus a latere* felhatalmazásért folyamodott.³⁸ Kulin kezdeményező szerepe alapján meg lehetünk győződve arról, hogy a boszniai uralkodó valóban nem tartotta magát eretneknek, sokkal inkább hithű katolikusnak. Az Apostoli Székhez történő fordulás ebben a helyzetben a magyar igények elleni védelmet szolgálhatta.³⁹

A fennmaradt források alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy Johannes valóban eljutott Boszniába Kulin ügyében. Erről tudósít az az 1203. április 8-án kelt oklevél,⁴⁰ amelyben Bilino Poljén (ma Zenica) a legátus előtt a „boszniai keresztények” képviselői, az okirat szövege szerint priorjai, kinyilvánították a római egyházhoz tartozásukat és rítusai, szokásai megtartását.⁴¹ A boszniai mellett nem sokkal később, április 30-án egy magyarországi, csepeli esküre is sor került. Kulint és a boszniai keresztényeket ekkor a bán két főembere képviselte, akik Johannes mellett Imre magyar király, a boszniai térítéssel megbízott kalocsai érsek, János,⁴² illetve a korábban dalmáciai kormányzóként működő pécsi püspök, Kalán⁴³ jelenlétében tettek ígéretet vállalásaik betartására.⁴⁴

34 Lásd: Runciman, 1947. 95–96.; Angelov, 1983. 153.

35 „Cum igitur in terra nobilis viri Culini bani quorumdam hominum multitudo moretur, qui de dampnata Catharorum heresi sunt vehementer suspecti et graviter infamati, nos carissimo in Christo filio nostro Henrico regi Ungarorum illustri apostolica scripta direximus contra illos [...]”. CDRCS III. 14.; RPR 1768. sz.; RI V. 109. (110.) sz.

36 Vö. Fine, 1987. 47.

37 Lásd: Runciman, 1947. 104.; Majnarić, 2008. 4. Vö. Hageneder, 1963b. 143–144., 147–150.; Hageneder, 1983. 99–100.; Walther, 1983. 139ff.; Pennington, 1978. 137.

38 „[...] ut aliquem virum idoneum de latere nostro in terram suam mittere dignemur, qui tam ipsum quam homines suos de fide ac conversatione diligenter examinet, evellens et plantans que secundum deum evellanda cognoverit et plantanda.” CDRCS III. 15.; RPR 1768. sz.

39 Vö. Fine, 1987. 47.; Majnarić, 2008. 11.

40 RI VI. 141. sz. Átfogóan lásd: Majnarić, 2008. Vö. Szabados, 2000. 486.

41 Runciman, 1947. 104.; Basler, 1973. 12–13.; Fine, 1987. 47.; Lambert, 1998. 298.; Majnarić, 2008. 8ff.; Ternovác, 2016. 219.

42 CD II. 407–408.; Fraknoi, 1901. 39.

43 Lásd: Szeberényi, 2002. 230–231.

44 CDRCS III. 24.

Imre III. Incéhez intézett, 1203-ban született levele⁴⁵ megerősíti a legátus magyarországi jelenlétét,⁴⁶ amikor Johannes és Kulin küldötteinek a király elé járulásáról (és az esküről) tudósít. Imre saját bevallása szerint támogatta Kulin megtérését.⁴⁷ Johannes egy ugyanazon év június 10-én III. Incének küldött levele alapján pedig arról értesülünk, hogy a legátus Magyarországon tartózkodott, amikor Kaloján bolgár cár követei megérkeztek Imre királyhoz.⁴⁸ A pápai káplán a boszniai helyzetről is további információkkal szolgált, például az ottani püspök halálával kapcsolatban.⁴⁹ Összességében kétségeinek adott hangot, szerinte a boszniai helyzet az eskük ellenére kevésbé tekinthető rendezettnek.⁵⁰ Johannes de Casamaris 1203 áprilisa és júniusa között maradt a Magyar Királyságban, onnan Kaloján követével Bulgáriába távozott, miután azok Imre király előtt esküvel fogadták, hogy biztonságban fogják a káplánt országukba kísérni.⁵¹

Ivan Majnarić horvát történész véleménye szerint az 1202. évi helyzet kulcsa Kulin bán abbéli törekvésében keresendő, hogy – mintegy politikai döntésként – a pápához való fordulás révén biztosítsa magát a lehetséges külső fenyegetés, elsősorban Imre magyar király és Vukán diocleai fejedelem ellenében. A 12. századi gyakorlat – mások mellett III. Lucius pápa (1181–1185) *Ad abolendam* kezdetű dekretálisa, a III. lateráni zsinat végzései, valamint III. Ince már említett, *Vergentis*-dekretálisa, illetve az ahhoz kapcsolódó későbbi döntések – alapján ugyanis az eretnekséggel, de akár az eretnekek támogatásával, sőt megtűrésével vádolt világi uralkodóknak az ellenük alkalmazandó egyházi fenyíték, exkommunikáció mellett javaik elvesztésével, vagyis a hatalomból való eltávolítás lehetőségével is számolniuk kellett.⁵² Mindemellett a szomszédos keresztény fejedelmek kötelesek voltak katonai erővel fellépni az eretnek uralkodó ellen, amit több esetben nem is haboztak teljesíteni, ha nem is mindig kizárólag jámbor szándékkal.⁵³ III. Ince már egy 1200 októberében Imrének küldött levelében⁵⁴ is emlékeztette a magyar királyt a boszniai eretnekek és Kulin jelentette veszélyre. A Spalato és Trau területéről elűzöttek ugyanis a boszniai uralkodónál

45 RA 208. sz.; RI VI. 211. (212.) sz.

46 Vö. Sweeney, 1973. 321–322.; Moore, 2003. 112–113.

47 „[...] sanctitatis vestre capellanus, Ioannes, ad presentiam nostram accedens, duos principales ex his, qui in terra Culini Bani, prout ferebatur, damnatum hereticorum sectam fouebant, secum duxisset; nos inspectis orthodoxe fidei articulis, quos ad ipsius Ioannis exhortationem illi, ad quos missus fuerat, iam (al. non) susceperant, eadem capitula, sub sigillo nostro contenta, domino illius terre, filio scilicet memorati Culini, qui tunc apud nos erat, dedimus, districte precipientes, vt et alia, si qua Romana sedes eis de cetero secundum Deum transmittere decreuerit, ab omnibus in terra sua faciat inuiolabiliter obseruari.” CDRCDS III. 37.

48 CD II. 409. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a bolgár uralkodó készen mutatkozott a pápához való hűségre. Vö. Sweeney, 1973. 322.

49 RI VI. 140. sz.

50 Lásd: Majnarić, 2008. 12.

51 Sweeney, 1973. 322.

52 Lásd: Hageneder, 1963a. 66–72.; Hageneder, 1963b. 152–164.; Hageneder, 1978. 41–42.; Majnarić, 2007. 495–496. Egyes értelmezések szerint a pápák ezt az eretnekség gyanúja nélkül is megtehették VII. Gergely óta. Hageneder, 1963a. 73–84.

53 Hageneder, 1963a. 67–77.; Hageneder, 1963b. 143–147.; 155., 162–167.; Hageneder, 1978. 41–42.; Pennington, 1978. 137–139., 145–146.; Walther, 1983. 115–116., 135–139.; Majnarić, 2007. 495.; Majnarić, 2008. 8–9.

54 RPR 1142. sz. Vö. Szabados, 2000. 481–482.

találtak menedékre,⁵⁵ a pápa ezért a *Vergentis*-dekretális szellemében aktív fellépésre hívta fel a magyar királyt.⁵⁶ Imre azonban ekkor nem Bosznia és Kulin ellen vezette hadait, hanem István szerb nagyzsupán ellen.⁵⁷

Két évvel később Johannes és Bernát érsek megbízása már némileg megváltozott pápai hozzáállást és retorikát tükröz, az eretnokség bűne helyett csak annak gyanújáról írt III. Ince.⁵⁸ A pápa átalakult szóhasználata feltehetően arra a szándékra vezethető vissza, hogy a korábbi sikertelen eljárással szemben ezúttal békésebb közeledéssel, valamint világi nyomásgyakorlással érje el az eretnokség visszaszorítását. Majnarić értelmezése szerint a boszniai egyház elismerése nyilvánult meg abban, hogy a pápa nem legátusként, hanem delegált bíróként küldte Johannest, valamint Bernát spalatói érseket Kulinhoz.⁵⁹ A legátusi rang ugyanis a hozzá kapcsolódó hatalom és ceremoniális kötöttségek miatt sok esetben megnehezíthette, olykor lehetlenné is tehetette a kényes természetű feladatok megoldását.⁶⁰

Az óvatos pápai eljárás, úgy tűnt, az eskük képében meghozta gyümölcsét, de Kulin nem sokkal az 1203-ban tett fogadalmak után elhunyt (ahogyan Imre magyar király is, 1204-ben), ezt követően pedig jó ideig nincs adatunk arra nézve, hogy ki vette át a helyét Bosznia világi igazgatásában.⁶¹ Az eretnokség elleni harc kérdése a Magyar Királysággal összefüggésben hosszú évekre háttérbe szorult, és csak az 1220-as évek elején éledt fel újra.⁶²

Kalózik és eretnekek

III. Ince utódja, III. Honorius 1221-ben elevenítette fel az eretnekek elleni harcot, amikor is egy káplánját, a viterbói származású Acontiuszt küldte Dalmáciába és Magyarországra.⁶³ A pápai klerikus azonban nem ekkor kapott először felhatalmazást Magyarországot is érintő ügyben, 1219. január 17-én azzal bízta meg őt III. Honorius, hogy gyűjtse össze a Szentföld védelmére az egyháziak jövedelmének husza-

55 A bogumil eretnekek Dalmácia területén történő korai megjelenésére lásd: Ternovác, 2013b. 69–70.

56 „*Patarenos non paucos, de Spalatensi et Traguriensi ciuitatibus effugasset; nobilis vir Culinus, banus Bossinus iniquitati eorum non solum tutum latibulum, sed et presidium contulit manifestum, et peruersitati eorumdem terram suam, et se ipsum exponens, ipsos pro catholicis, imo vltra catholicos honorauit; vocat eos anonomastice christianos [...] serenitatem regiam rogamus, monemus et exhortamur in domino, in remissionem tibi peccaminum iniungentes, quatenus ad vindicandam tantam Christi et christianorum iniuriam, potenter et regaliter accingaris; et nisi banus predictus vniuersos hereticos de terra sue potestati subiecta, proscripserit.*” CD II. 380. Lásd: Runciman, 1947. 103.; Hageneder, 1963b. 152–153.

57 Lásd: Szabados, 2000. 482.

58 Az 1200. évi eseményekkel szemben ekkor Imre sem készült katonai beavatkozásra, amire feltehetően hatással lehetett Kalóján bolgár czárral fennálló ellentéte is. Szabados, 2000. 482.; Majnarić, 2008. 9–11.

59 Majnarić, 2008. 11–13.

60 Vö. Kyer, 1979. 137–140.; Salminen, 1998. 349–354.; Zey, 2012. 163–166.

61 Runciman, 1947. 104–105.; Fine, 1987. 47.

62 Vö. Basler, 1973. 13.

63 Lásd: Thomae Spalatensis, 172–173. Ivan Majnarić szerint a horvát történetírás számára leginkább Acontiusnak a kalózik és a boszniai eretnekek elleni fellépése bír jelentőséggel. Majnarić, 2009. 80–81.

dát.⁶⁴ 1221-ben más jellegű feladatot kapott Acontius: Boszniában az eretnekek,⁶⁵ Dalmáciában a keresztéseknek nagy károkat okozó kalózkodás ellen kellett fellépnie.⁶⁶ Megbízásai 1221. április 13-án és 19-én keltek,⁶⁷ majd december 3-án ismételen arra utasította a pápa, hogy a boszniai eretnekek és hitetlenek ellen foganatosítson lépéseket.⁶⁸ Ehhez kapcsolódóan III. Honorius 1222. március 12-én hagyta meg a raguzai főesperesnek és káptalannak, hogy lépjenek fel a Spalato közelében fekvő Almisa (Omiš) városában összegyűlt gonosztevőkkel (kalózkodókkal) szemben, akiket bocsássanak Acontius elé vizsgálatra és ítéletre.⁶⁹

A pápai káplánnak az 1220-as évek elején folytatott missziójával kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés a forrásokban megjelenő kalózkodás és az eretnek-ség fogalmainak egymáshoz fűződő viszonya. A pápai oklevelekben megjelenő *hereticus* kifejezés ugyanis nem minden esetben utalt a hitelveket illető eltérésre, a 11. századtól egyre tágabb értelmet nyerő fogalom vonatkozhatott a kiközösítést, exkommunikálást figyelmen kívül hagyó engedetlenekre, a pápasággal, a keresztény vallással, egyházzal, valamint a keresztények közösségével való szembenállásra is.⁷⁰ Jól példázza ezt a helyzetet egy korban közel álló eset, II. Frigyes és a pápaság ellentéte, amelynek során a császárt több esetben is az eretnekség vádjával illették.⁷¹

Legutóbb Ivan Majnarić hívta fel a figyelmet a 13. század eleji Dalmáciával kapcsolatban arra, hogy az eretnekek említésekor nem minden esetben a katarok, bogumilok jelenlétére kell következtetnünk.⁷² A pápaság 12. század végi–13. század eleji, kalózkodással kapcsolatos nézőpontjára ugyanis hatással voltak a világi és az egyházi hatalom viszonyát érintő diskurzusok, illetve a zsinati kánonok, valamint a különböző pápai döntések is.⁷³ A rablás, a keresztények elleni fizikai erőszak, valamint a pápai figyelmeztetések és az egyházi fenytékek figyelmen kívül hagyásának bűne ugyanis a III. és a IV. lateráni zsinat végzése alapján a kiközösítés révén összekapcsolódott az eretnekség kérdésével.⁷⁴ Az Acontiuszal kapcsolatos források alapján pedig arról sem feledkezhetünk el, hogy a pápa – a spalatói *comes*nek

64 „[...] *quem pro vicesima et aliis ad predictae terre subsidium deputatis transmittimus colligendis*”. VMHH I. 28.; RPO 3242., 3243., 3252., 3594., 3601., 3846. sz.; RPR 6611., 6612., 6618., 6725., 6729., 6802. sz. Lásd: Majnarić, 2009. 79–80.; Zimmermann, 1913. 280.

65 Ruess, 1912. 71.; RPR 6612., 6725. sz. „[...] *misit, inquam, eum pro quibusdam arduis negotiis ad totum Hungarie regnum, dans sibi mandatum, ut ad Dalmatie partes descenderet piratasque Almissanos a latrociniiis cohiberet*.” Thomae Spalatensis, 172.

66 Vö. Majnarić, 2007. 499–500.

67 RPR 6611., 6618. sz. Vö. Zimmermann, 1913. 94.; Majnarić, 2009. 80.

68 CDRCS III. 196. Ehhez két nappal később az esztergomi érsek támogatását kérte. Uo. 198.

69 CDRCS III. 209–210. 1222. május 30-án a nonai püspök alkalmasságának vizsgálatával kapcsolatban kapott megbízást a pápai káplán. RPO 4007. sz.

70 Lásd: Hageneder, 1963a. 55–65.; Hageneder, 1978. 33–38., 43–45.; Hageneder, 1983. 45–51., 70., 72–82., 100.; Walther, 1983. 127.

71 Hageneder, 1963a. 71., 84–95.; Hageneder, 1978. 29–32.; Hageneder, 1983. 72–73., 75–78., 98.; Herbers, 2012. 180–186.; Thumser, 2013. 187–192.

72 Majnarić, 2009. 82.; Majnarić, 2007. 499–502.

73 Vö. Moore, 2003. 146–168.; Walther, 1983. 104–105., 139–140.

74 Hageneder, 1963b. 146.; Hageneder, 1978. 43–45.; Hageneder, 1983. 72–82.; Majnarić, 2007. 496–497.; Majnarić, 2009. 84–85.

írva – a dalmáciai kalózok fő bűneként éppen a keresztések ellen elkövetett vétkeket nevezte meg.⁷⁵

A kalózkodás mint a keresztések és tágabban véve a keresztények ellen elkövetett bűn⁷⁶ megjelenik több további forrásban, így III. Honorius egy Acontiusnak írt levelében is.⁷⁷ A raguzai érseknek 1222. március 12-i dátummal küldött pápai okirat pedig az almissaiak keresztényekhez nem méltó szokásairól szól. Az eretnekek és a városiak bűnei ugyan már itt is egymás mellett szerepelnek,⁷⁸ a kettő azonosítása Spalatói Tamásnál pedig meg is jelenik, bár a főesperes-történetíró sem a boszniai eretnekekre utalt munkájában, nem valamiféle dogmatikai különállásról olvashatunk nála, hanem életmódbeli különbségről.⁷⁹ Spalatóval kapcsolatban azonban arról értesülünk, hogy a városiak egy bizonyos hulmi Pétert⁸⁰ választottak *comesszé*, aki Tamás szerint nem volt mentes az eretnecség utálatos gyalázatától, ami miatt a város klérusa nem fogadta el őt. Az ellenállásra Péter hívei erőszakot alkalmaztak, így az esetről tudomást szerezvén Acontius egész Spalatót egyházi tilalom, *interdictum* alá helyezte. Az elbeszélés szerint ez egészen egy évig tartott, amit végül Göncöl érsek oldott fel.⁸¹ A híradás forrásértéke ugyanakkor megkérdőjelezhető, John V. A. Fine Péter görögkeleti egyházhoz tartozását vélelmezi Spalatói Tamás elbeszélése mögött.⁸² Mindazonáltal nem teljesen elképzelhetetlen, hogy a hulmi vezető a boszniai herezissel is összefüggésbe hozható, az eretnecség több formájával kapcsolatban eljáró Acontius szerepe is talán ehhez a vádhoz kapcsolható.

Nem kizárólag az egyházfők foglalkoztak a kalózkodás kérdésével, hanem a Dalmácia egy része felett világi fennhatóságot gyakorló magyar uralkodók is. II. András király (1205–1235) egy bizonytalan datálású, 1221-ben vagy 1222-ben kelt okleveléből⁸³ ugyanis arról értesülünk, hogy a király a dalmáciai kalózok⁸⁴ elleni

75 „[...] *cruce signatos, transfretantes in terre sancte subsidium, ad obsequium Iesu Christi, et alios Christianos piratica rabie spoliant, capiunt et occidunt.*” CD III/1. 307.; RPR 6611. sz.

76 „[...] *qui piraticam exercentes tam cruce signatos, quam Christianos alios sine delectu spoliant et occidunt.*” CD III/1. 310., RPR 6618. sz.

77 RPR 6612. sz. Lásd: Majnarić, 2007. 499.; Majnarić, 2009. 85–86.

78 „[...] *contra hereticos et Almsienses eosdem dilecto filio Magistro A. subdiacono et capellano nostro, Apostolice Sedis legato, pro vestris libenter viribus assitentes.*” ÁÚO XI. 167.; RPR 6802. sz.; RPO 3846. sz. Vö. Majnarić, 2009. 86.

79 Majnarić, 2007. 500–501.; Majnarić, 2009. 86–87.

80 Péter 1224–1225 és 1227 között, más nézetek szerint 1225-ig volt Spalato *comese*. Lásd: Thomae Spalatensis, 188. 1. sz. jegyz.; Fine, 1987. 142–143.

81 „*Tunc Spalatenses prefecerunt sibi comitem Petrum quendam, qui erat dominus Chulmie. Erat autem idem Petrus vir potens et bellicosus, sed non sine infamia heretice feditatis. Quam ob rem non recipiebatur a clero. Sed layci, ut sunt ad temeritatem precipites, facto impetu venerunt ad ecclesiam cum grandi tumultu et raptis clavibus a custode, introduxerunt eum in ecclesiam violenter. Que res, postquam ad aures Acontii pervenit, misit et totam civitatem interdicto supposuit. Cessatum est autem a divinis fere per annum. Guncellus autem archiepiscopus erat eo tempore in Hungariam profectus. Sed ad ecclesiam suam rediens, non satis discrete absolvit interdictum legati.*” Thomae Spalatensis, 188. Vö. Runciman, 1947. 106–107.; Fine, 1987. 142–143.

82 Fine, 1987. 142–143.

83 RA 376. sz.

84 A kalózkodás eretnecségként történő megítélésére és ehhez kapcsolódóan Acontius pápai legátus dalmáciai missziójára lásd: Majnarić, 2007. 499–502.; Majnarić, 2009. 86.

fellépéssel kapcsolatban fiainak, Bélának és Kálmánnak is szerepet szánt. II. András azt parancsolta ugyanis az almissai Malducusnak, a Kacsics (Kačić) nemzetség vezetőjének, hogy egyrészt maga is tartózkodjon a rablástól, másrészt lépjen fel az említett kalózok (és eretnekek) ellen, illetve büntesse meg őket.⁸⁵ A királyi oklevél szerint a két hercegnek ebben kellett a címzett segítségére lennie.⁸⁶ Feltehetően nem járunk messze a valóságtól, ha az időbeli közelség miatt a magyar király ezen intézkedését összekapcsoljuk Acontius tevékenységével, még ha arra nem is található konkrét utalás a fennmaradt szövegtöredékben.⁸⁷ Támogatja viszont az elképzelést III. Honorius pápa 1221. április 19-én kelt levele, amelyben az esztergomi érseket értesítette legátusa utasításáról, és azzal bízta meg, hogy érje el II. Andrást, hogy a király aktívan lépjen fel a kalózok ellen.⁸⁸

Spalatói Tamás híradása szerint a pápai legátusnak végül sikerült a támadás megszervezése, győzelmet aratott, kiirtva a kalózkodást a területről, az almissaiak pedig elégették hajóikat és esküt tettek korábbi bűnös életvitelük feladására,⁸⁹ vagyis a pápai káplán teljes sikert aratott a kalózok ellen.⁹⁰ Sokáig nem kétkedtek az információ hitelességében, bár volt, aki kritikusan kezelte a spalatói főesperes adatát.⁹¹ Kérdéses azonban, hogy hihetünk-e a fennmaradt leírásoknak, és egyáltalán történt-e az 1220-as évek elején katonai akció a kalózok ellen. Nem tudjuk, hogy létezett-e olyan erő ekkor Dalmáciában, amely érdekelt volt a támadásban, valamint lehetősége is volt rá.⁹² A Horvátország és Dalmácia élén álló Béla herceg és II. András konfliktusa mindenképpen hátráltatóan hathatott, elképzelhető, hogy azt nemcsak a magyar,⁹³ de a horvát előkelők is igyekeztek saját javukra felhasználni.

A királyi intézkedés és a pápai akció egybeesése azonban figyelemre méltó, arra enged következtetni, hogy II. András valóban kísérletet tett a korábban kapott

85 „[...] iubet, quod a latrocinii in insulis duabus maritimis et Zernouzina se absteineat, piratas et patarinos eiciant.” CDRCS III. 187–188. Vö. Majnarić, 2007. 500–501.

86 „[...] aliter (eos) cum robore Regni, et filiis duobus B(ela) et C(olomano) in persona castigabit.” CDRCS III. 188.

87 Vö. CDRCS III. 187. Lásd: Majnarić, 2007. 499–501.

88 RPR 6618. sz. Lásd: Barabás, 2015. 179–180.

89 „Convocavit autem totam Dalmatiam et Chroatiam in adiutorium suum contra hereticos et piratas, faciens indulgentias omnibus, quicumque zelo divino succensi in personis vel expensis ad eorum interitum laborarent. Tunc congregato multo navali exercitu et equestri, cepit eos undique impugnare. In tantum enim Almisanos in mari et terra insequendo contrivit, ut defectis viribus desperarent ulterius se posse resistere. Venerunt ergo et corruentes ad pedes legati pacem et misericordiam humiliter implorabant, promittentes omnem emendationem et obedientiam ad eius beneplacita et mandata. Quos legatus suscipiens, fecit eos omnes piraticas naves exurere, promittentes interposito iuramento, ut a christiana iam infestatione cessarent.” Thomae Spalatensis, 174–175. Egy későbbi forrás, Andrea Dandolo *Chronica Venetum a pontificatu sancti Marci* című munkája ugyancsak szól Acontius kalózok elleni akciójáról és sikeréről, valamint egy új elem, a velenceiek által nyújtott segítség is megtalálható benne. „Dalmisanos pyratas Aconcius legatus papae cum favore Venetorum, combustis navibus suis, ad obedientiam duxit, et in Bosnam postea profectus contra haereticos multum laboravit, ibi denique defunctus est.” CFH I. 160. sz.

90 Majnarić, 2009. 80.

91 Majnarić, 2007. 500–501.; Majnarić, 2009. 80–82.

92 Majnarić, 2009. 88.

93 Béla herceg és II. András ellentétére lásd: Barabás, 2015. 130–133.

felszólítás teljesítésére. A vélelmezett hadjárat 1222 márciusáig bizonyosan nem történt meg, a pápa ugyanis ekkor szólította fel a raguzai egyházat és népet, hogy válasszanak olyan érseket, aki segítségére lehet Acontiusnak az almissai kalózok, valamint a boszniai eretnekek ellenében.⁹⁴

A fennmaradt források értelmezési nehézségei ellenére abban bizonyosak lehetünk, hogy a kalózkodással foglalkozó Kacsicsok ellenállása sem ekkor, sem később nem tört meg, tekintve hogy arra egy 1226-ban a spalatói érseknek küldött pápai levélben is található utalás.⁹⁵ Spalatói Tamásnak az almissaiak esküjére vonatkozó információja azonban nem biztos, hogy teljesen a történetíró találmánya. Egyes feltételezések szerint az vonatkozhat egy valóban megtörtént, eretnekség miatti kiközösítésre, ami – II. András fenyegetésével kiegészülve – elképzelhető, hogy ténylegesen esküre kényszerítette a Kacsicsokat, bár az legfeljebb formális lehetett. Acontius később már a legátusi felhatalmazás birtokában újabb exkommunikációt alkalmazott, de a kalózok elleni fellépés összességében sikertelennek tekinthető.⁹⁶ Acontius számára tehát valószínűleg nem állt rendelkezésre a szükséges világi segítség, hogy valóban érdemi előrelépést érjen el a kalózok ellen, vagyis Spalatói Tamás információja nagy valószínűséggel nem állja meg a helyét.⁹⁷

Acontius legációja a kalózkodás mellett a boszniai eretnekség kérdését is érintette. III. Honorius 1221 decemberében bízta meg az eretnekek elleni fellépéssel,⁹⁸ ezt erősíti meg az esztergomi érseknek és alárendelt püspökeinek ez ügyben küldött pápai levél is.⁹⁹ Az okleveles források mellett ez esetben is fontos adatokkal szolgál Spalatói Tamás munkája, aki szerint a legátus 1222-ben Boszniába indult, majd még ugyanazon évben ott elhunyt,¹⁰⁰ bár ez utóbbi állítás későbbi források alapján bizonyosan nem állja meg a helyét.

III. Honorius Bosznia esetében is igyekezett világi segítséget, a magyar uralkodót biztosítani káplánja számára, amihez közvetítőként az esztergomi érsek szerepvállalására is számított.¹⁰¹ Az 1220-as évek elején a magyar uralkodó mellett a Boszniához közelebb fekvő magyarországi főegyházmegye vezetője, Csák nembe-li Ugrin kalocsai érsek szerepe is kiemelhető, aki többször is beavatkozott a terület

94 RPR 6802. sz.

95 RPR 7587. sz.; RPO 5988. sz. Lásd: Majnarić, 2007. 501–502.; Majnarić, 2009. 89.

96 Majnarić, 2009. 90.

97 Majnarić, 2009. 89–90.

98 „Cum itaque, sicut audiuimus, in partibus Bosnie, tanquam in cubilibus struthionum heretici receptati, velut lamie nudatis mammis catulos suos lactent, dogmatizando palam sue prauitatis errores, in enorme gregis dominici detrimentam; nos volentes pestilentes huiusmodi, si datum fuerit desuper, effugare: Charissimo in Christo filio nostro, illustri regi Hungarie, nec non uniuersis archiepiscopis et episcopis illius regni, direximus scripta nostra, ut cum a te fuerint requisiti, ad profligandos illos procedant viriliter et potenter.” CD III/1. 350.; RPR 6725 sz.; RPO 3594. sz.

99 RPR 6729. sz.; RPO 3601. sz.

100 „Interea legatus Acontius in Bosnam profectus pro exterminandis hereticis multo ibi tempore laboravit. Erat autem corpore imbecilus, sed zelo catholice fidei validus propugnator. Cum ergo forti fuisset languore correptus, ad extrema perueniens totum se domino commendavit. Ibiq; sue vite cursum feliciter peregit anno millesimo CCXXII.” Thomae Spalatensis, 190. Vö. Majnarić, 2009. 91.

101 Majnarić, 2009. 91–92.

ügyeibe.¹⁰² Egyes feltevések szerint Acontius is részt vett egy Ugrin által Boszniába vezetett hadjáratban, bár ez forrással nem igazolható.¹⁰³

A pápai káplán konkrét tevékenységével kapcsolatban nem ismerünk minden részletet, arra a kérdésre sem tudunk pontos választ adni, hogy pontosan mikor is távozott Dalmáciából Boszniába. Annyi bizonyos, hogy Acontius Spalatót elhagyva Zára városában időzött 1222 májusában, majd októberben Raguzába távozott.¹⁰⁴ Decemberben ismét Zarában mutatják a források, 1223 júliusában pedig a spalatói érsekválasztás ügyében küldött neki levelet III. Honorius pápa.¹⁰⁵ Acontius ezután Magyarországra utazott, amiről több dokumentum is tanúskodik. Ezek egyike a Béla herceg házassága ügyében¹⁰⁶ a magyar főpapok által a pápának küldött levél, amelynek szövegéből értesülünk a pápai legátus gyűlésükön való részvételéről.¹⁰⁷ A másik forrás a pannonhalmi apátság új templomának felszenteléséhez kapcsolódik, amelyen II. András egy oklevelének tanúsága szerint a király mellett a pápai követ is részt vett.¹⁰⁸ Több adat azonban nem áll rendelkezésre a pápai káplán életével kapcsolatban, III. Honorius egy 1225. május 15-i oklevele már elhunytként említi, *terminus ante quem*ként megadva Acontius halálának időpontját.¹⁰⁹ A levél tartalma alapján ez valamikor 1224-ben történhetett, elképzelhető, hogy Magyarországon.¹¹⁰

Mindezek alapján Ivan Majnarić a pápai káplán boszniai tartózkodását 1222 végére, esetleg 1223 első felére datálja, bár felhívja a figyelmet arra, hogy a Göncöl spalatói érsek választása körüli problémákat is figyelembe kell vennünk a kérdés megítélésénél.¹¹¹ A feltehetően magyar származású Göncöl¹¹² 1220-ban került a dalmát érseki székbe, ami után III. Honorius Róbert veszprémi püspököt hatalmazta fel a választás kivizsgálására, aki rendben találhatta az esetet. Spalatói Tamás híradása szerint Acontius a városba érkezése és a (teljes) legátusi hivatal fogadása után került kapcsolatba a választással, jogtalannak minősítette az érsek megerősítését, és interdiktum alá helyezte a várost.¹¹³ Göncöl ebben a helyzetben személyesen utazott a pápai udvarba, ahol azonban két évre felfüggesztették érseki jogait. III. Honorius pápa csak 1223 júliusában¹¹⁴ bízta meg Acontium a pallium átadásával, ami ekkor feltehetően meg is történt. Spalatói Tamás szerint Acontius az

102 RPR 7406. sz.; RPO 5490. sz.; RA 421. sz. Vö. Majnarić, 2009. 92.

103 Majnarić, 2009. 91.

104 Lásd például: ÁÚO VI. 417., 562., XI. 169.

105 RPR 7064. sz.; RPO 4455. sz. Vö. Majnarić, 2009. 92–93.

106 Vö. Waldmüller, 1987. 173–174.

107 „[...] et licet una cum magistro Accontio subdiacono, et capellano Sanctitatis Vestre legato, qui super hoc negotio, sicut vir honestus et prudens, omnem diligentiam, quam potuit, adhibuit [...]” CD III/1. 413–415. Vö. Waldmüller, 1987. 173–174.; Bárány, 2012. 160.

108 RA 425. sz.; CD III/1. 440. Lásd: Majnarić, 2009. 9.

109 Vö. Thomae Spalatensis 190. 1. jegyz.

110 CDRCDs III. 229.; RPO 4455.; RPR 7064.; VMHH I. 55.; CFH I. 160. sz. Vö. Zimmermann, 1913. 94–95.; Waldmüller, 1987. 175–176.; Majnarić, 2009. 93., 96.

111 Majnarić, 2009. 93–94.

112 Gál, 2014. 65–66.

113 Thomae Spalatensis, 168–179.

114 RPR 7064. sz.; RPO 4455. sz.

érsekválasztás ügyének rendezése után indult Boszniába, ez azonban, véli Majnarić, az ottani helyzet, a támogatásra képes világi hatalom hiánya, valamint a magyarországi utazás fényében nem fogadható el, szerinte Acontius – bár valóban tervezhette a boszniai eretnekek elleni fellépést, de – személyesen nem vett részt abban, legfeljebb Ugrin támogatása révén.¹¹⁵ A magyar püspökök pápának küldött említett levele alapján ugyanis valószínűsíthető, hogy a pápai káplán nemcsak hogy hosszabb időt töltött Magyarországon, de közelebbi kapcsolatba is került a főpapokkal, így az ambiciózus kalocsai érsekkel is.¹¹⁶

Összességében tehát Acontius 1221 és 1224 közötti konkrét tevékenységét illetően leginkább a spalatói érsekválasztással kapcsolatban rendelkezünk biztos adatokkal. A dalmáciai kalózok és a boszniai eretnekek ellen fogantatosított intézkedései sokkal inkább a feltételezések talajára vezetnek, nem lehetünk biztosak még abban sem, hogy valóban járt Boszniában a pápai káplán. Legációja, valamint II. András említett intézkedése ugyanakkor kellően bizonyítják, hogy mindkét kérdés élénken foglalkoztatta mind a pápai, mind a magyar királyi udvart.

Az érsek és a herceg

Az 1220-as évek második felében nem a pápai küldöttek vagy a magyar királyi család tagjai játszottak főszerepet a balkáni eretnekekkel kapcsolatban, hanem a többször említett Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek.¹¹⁷ A főpap tevékeny szerepéről tudósít III. Honorius két 1225. május 15-én kiállított oklevele. A pápa egyrészt megerősítette II. András korábbi intézkedését, amellyel *expressis verbis* az ott élő eretnekek elleni küzdelem megsegítésére Boszna, Ozora és Só területét adományozta Ugrinnak,¹¹⁸ másrészt dicséretben részesítette a nevezett földeken – Acontius és mások biztatására – végrehajtott lépései miatt. Az egyházfő emellett további intézkedések fogantatosításával bízta meg a hit ellenségeivel szemben, akár keresztes hadjárat hirdetését is engedélyezve.¹¹⁹

Ennek megvalósításához az érsek világi segítséget is igyekezett találni. Ennek egyik megnyilvánulása II. András és fia, Béla herceg azon intézkedése, amellyel jóváhagyták, hogy Ugrin az eretnekek elleni harc elősegítésére hozzájusson Pozse-

115 „[...] *ad exhortationem bone memorie magistri Aconci, subdiaconi et capellani nostri, apostolice sedis legati, et aliorum bonorum virorum.*” CD III/2. 33. Lásd: Majnarić, 2009. 94–96.

116 MREV I. 59–60.

117 Zsoldos, 2011. 84.

118 „[...] *terras quasdam, videlicet Bosnam, Soy et Wosora, infectas heretica pravitate, tibi purgandas comitens, eas ecclesie tue in perpetuum pia liberalitate donavit.*” CD III/2. 32.; RPR 7406. sz.; RPO 5490. sz. Vö. RA 421. sz.; Bárány, 2012. 159.

119 „[...] *ac per apostolica scripta mandamus, quatenus de gratia nostra confisus, et auctoritate suffultus prosequaris ex animo causam Christi, catholice puritatis potenter persequens subuersores, ita quod Deo ad gloriam, nobis ad gaudium, et tibi ad profectum proueniat salutarem. Ut autem iniunctum tibi negotium perfectius exequi valeas in partibus illis; predices verbum crucis, fideles contra infideles efficaciter exhortando.*” CD III/2. 33.; RPR 7407. sz.; RPO 5489. sz.

ga várához.¹²⁰ 1227-ben III. Honorius is megerősítette ezt az ügyletet, továbbra is támogatásáról biztosítva a főpapot.¹²¹ Ugrin igyekezett továbbá megnyerni az ügynök II. András húga, Margit özvegy konstantinápolyi császárné egyik fiát, a nagyjából 1225-től a Szerémségben tartózkodó Kalojánt (Jánost) is. III. Honorius egy 1227. januári okleveléből azonban arról értesülünk, hogy Kaloján – bár elfogadta az érsektől kapott összeget – ígését később mégsem teljesítette. A pápa ezért a fehérvári prépostot bízta meg azzal, hogy kiközösítés terhe mellett vegye rá a magyar királyi rokont az eretnekek elleni harcra.¹²²

További forrás híján nem tudjuk, hogy ez sikerült-e, de a Boszniával szomszédos szerémségi terület a későbbiekben is jelentős szerepet játszott Ugrin terveiben. Valamikor 1229 előtt arra kért ugyanis pápai felhatalmazást, hogy a boszniai térítést segítő, a Szerémségben püspökséget létesíthessen.¹²³ Az új pápa, IX. Gergely (1227–1241) ezzel a tervvel kapcsolatban kereste meg az ekkor Magyarországon tartózkodó káplánját, Egyedet, akinek feladata az új püspökség felállítása, illetve a korábban a területen létezett görög egyházak Róma alá rendelése volt,¹²⁴ amit feltehetően sikerrel teljesített, mivel létrejött az új püspökség.¹²⁵

Az 1220-as évek legvégétől magyar oldalról Ugrin érsek mellett a Dalmácia és Horvátország élére állított Kálmán herceg vált jelentős szereplővé. A herceg II. András említett, 1221-ben vagy 1222-ben kelt rendelete¹²⁶ révén még a déli tartományok élére kerülése előtt került kapcsolatba az eretnenség kérdéskörével. Nem rendelkezünk arra nézve információval, hogy Kálmán ekkor, gyermekként ténylegesen tevékenyen részt vett-e az akcióban, ha egyáltalán volt ilyen, de ez nem tűnik túl valószínűnek. 1226-tól azonban Dalmácia és Horvátország hercegeként ténylegesen meg kellett küzdenie a kalózsok és eretnekek jelentette problémával. Ennek egyik első jele a herceg egy 1229-ben kiadott oklevele, amelyben Kálmán a spalatói *comest* és a város lakosságát arra hívta fel, hogy hajóikkal siessenek segítségére Domald korábbi spalatói, zárai, majd šibeniki *comes*¹²⁷ ellenében, akit a király ellenségének nevezett a szöveg.¹²⁸ A Domald elleni fellépés oka ugyan nem jelenik meg *expressis verbis* a

120 RA 434. sz. „*Quanto propensius ecclesiarum desideramus augmentum, et hereticorum exterminium studiosius procuramus.*” CD III/2. 100. Vö. Koszta, 2013. 19.

121 RPR 7645. sz.; RPO 6158. sz.

122 RPR 7650. sz.; Wertner, 1903. 596–597.; Runciman, 1947. 106.; Zsoldos, 2011. 50., 127., 161., 181., 207.

123 Erről IX. Gergely egy oklevele számol be. RPR 8318. sz.; RGIX 260. sz. Vö. Ternovác, 2011. 34.

124 „*Quocirca discretioni tue per apostolica scripta mandamus, quatenus, si in ecclesia illa sit episcopus, et sub ecclesie Romane obedientia esse voluerit eum sine preiudicio iuris alieni recipere non postponas quod si non sit episcopus in eadem, vel si existat ibidem et noluerit Sedi Apostolice obedire predicto novo episcopatu, auctoritate nostra suffultus, adicias ecclesiam memoratam.*” VMHH I. 159. sz. Lásd: Fraknói, 1901. 51–52.; Kiss, 2009. 49–51.; Ternovác, 2013c. 460–461.; Barabás, 2017.

125 Erre utal, hogy 1232. március 20-án a pápa azzal bízta meg Ugrin érseket, hogy oldja fel a szerémségi püspök és esperes konfliktusát. A püspök ugyanis bepanaszolta egyházmegyéje főesperesét, mivel az egy kolostor ügyében megsértette joghatóságát. RPR 8899. sz.; RGIX 783. sz. Vö. Bónis, 1997. 631.

126 RA 376. sz.

127 Lásd: Fine, 1987. 149–150.; Thomae Spalatensis, 169. 4. jegyz.; Sokcsevits, 2011. 125–126.; Gál, 2015. 55.

128 RD 6. sz.; DL 36154.

hercegi parancs szövegében, de a korábbi évek tendenciái, különösen az 1220-as évek elejének királyi és pápai akciói alapján azt az eretnekségként kezelt kalózkodásban találhatjuk meg. Az azonban csak fenntartásokkal tehető fel, hogy ez az eset a balkáni eretnekek elleni harccal is összekapcsolható.¹²⁹

Kálmán néhány évvel később, 1233-ban került közelebbi kapcsolatba a boszniai eretnekség kérdésével IX. Gergely megkeresése révén.¹³⁰ A pápa ezzel egy időben megkereste a boszniai domonkosokat,¹³¹ akik az 1230-as évek elejétől felügyelték az ottani térítést, valamint írt a Kulin fiát, Istvánt a boszniai bán pozíciójában követő Ninoszláv Máténak is.¹³² Utóbbi ugyanis IX. Gergely levelének tanúsága szerint késznek mutatkozott arra, hogy erőfeszítéseket tegyen az eretnekek kiirtására és területét visszavezesse a római egyház hűségére, amiért a pápa az Apostoli Szék védelmébe vette őt.¹³³ Ennek biztosításáért fordult a herceghez¹³⁴ és a koldulórend boszniai képviselőihez.¹³⁵

A pápa Ninoszláv iránti jóakarata azonban nem tartott sokáig, olyannyira, hogy hadjárat szervezésébe kezdett, amelyben Kálmánnak szánta a vezető szerepet, ahogyan arról számos 1234. évi intézkedése is tanúskodik. Október 14-én a hercegnek küldött levelében a keresztény uralkodók kötelelességeire, a hit fontosságára és Krisztus akaratának a követésére emlékeztette Kálmánt, feltehetően azzal a szándékkal, hogy így bírja rá az eretnekek elleni harcra.¹³⁶ Később Kálmánt és családját a pápa – kiemelve a többi harcoló közül¹³⁷ – külön is az Apostoli Szék speciális

129 Vö. Fine, 1987. 143–144., 149–150.; Procházková, 1998. 72. Más elképzelések szerint ugyanakkor Domald a horvát nemesség Kálmán-ellenes részének volt a vezetője, akit csak ekkorra sikerült lecsendesítenie a hercegnek. Lásd: Basić, 2006. 34.

130 1233. október 10. „*Quocirca serenitatem tuam rogamus monemus, et hortamur in Domino, quatenus consuetudinem ipsam, sicut est antiquis temporibus approbata, in favorem fidei, et pravitatis heretice detrimentum, facias firmiter observari.*” VMHH I. 201. sz.; RPR 9305. sz.; RGIX 1522. sz. Ez az első fennmaradt pápai oklevél, amelynek a herceg a címzettje. Vö. Basić, 2006. 34.; Hollý, 2007. 26.

131 RPR 9303. sz.; RGIX 1523. sz.

132 RPR 9304. sz.; RGIX 1521. sz. Vö. Szeberényi, 2007. 329.; Runciman, 1947. 106. Az eretnekség gyanújába keveredett világi uralkodók elleni eljárás kánonjogi hátterének IX. Gergely pontifikátusa alatti alakulására lásd: Hageneder, 1963b. 169–171.

133 „*Quos prosequitur Dominus sue clementie largitate, ipsos de morte ad vitam, et ad lucem de tenebris reducendo, libenter Apostolice Sedis gratia confovemus, ut illius protecti munimine liberius valeant virtutum operibus insudare. Te igitur sincere caritatis brachiis amplexantes, personam et terram tuam de Bosna, cum omnibus bonis, que in presentiarum rationabiliter possides, sub B. Petri, et nostra protectione suscipimus, et presentis scripti patrocinio communimus, districtius inhibentes, ne quis te, in fide catholica permanentem, super eadem terra, quam, sicut asseris, progenitores tui, qui fuerunt vitio heretice pravitatis infecti, ab antiquo pacifice possederunt, presumat indebite molestare, iure carissimi in Christo filii nostri illustris regis Ungarie, semper salvo [...]*” VMHH I. 200. sz. Vö. Fine, 1987. 143–145.; Kanyó, 1895. 430–431.

134 Vö. Fried, 1980. 288.

135 Vö. Zimmermann, 2000. 119.; Solymosi, 1996. 49.; Font, 2005. 220.; Koszta, 2007. 33–34.

136 „*Sic que fiat, quod dum virtutis tue studio, favente Deo, numerus Dei filiorum augebitur, ita honor tue celsitudinis ampliatur, quod et favorem Apostolice Sedis obtineas, et tandem in beatorum collegio conquiescas.*” ÁÚO I. 319.; RPR 9726. sz.; RGIX 2128. sz.

137 RPR 9733. sz.; RGIX 2121. sz.; RPR 9734. sz.; RGIX 2122. sz.; RPR 9738. sz.; RGIX 2129. sz.

oltalmába vette arra az időre, amíg az eretnekek ellen harcol.¹³⁸ Ugyanebben az évben egy legátust is felhatalmazott IX. Gergely az eretnekség ügyében, amiről egy Dalmácia, Bosznia, Horvátország, Szerbia és más szláv területek egyházainak címzett leveléből értesülünk.¹³⁹ Őket ugyanis az eretnekek elleni küzdelem és a legátus támogatása mellett arra biztatta a pápa, hogy a kereszteseknek járó kedvezmények felkínálásával vegyenek rá minél többeket a harcra.¹⁴⁰ Ennek az intézkedésnek a hatása azonban nem ismert, ahogyan a – meg nem nevezett – legátus tevékenységét illetően sem rendelkezünk forrással.

1235. augusztus 9-i dátummal II. Andrásnak egy a fia számára tett adományát erősítette meg IX. Gergely, amely ottani hatalmát elősegítendő, különböző Boszniára vonatkozó jogokat tartalmazott.¹⁴¹ Ez alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a király is támogatta Kálmánt. Az eretnekek elleni harcban pedig a domonkosok, valamint a pécsi, a boszniai és a zágrábi püspökök is fontos szerepet játszottak, akikkel IX. Gergely is rendszeres levelezésben állt.¹⁴²

A remélt hadjárat azonban ekkor még nem indult el. 1236-ban így ismét a boszniai bánnal kapcsolatban intézkedett IX. Gergely, Ninoszláv ugyanis elődje, István fia, az Ozorát birtokló Szibiszláv ellen támadt.¹⁴³ A pápa az Apostoli Szék védelme alá vette István fiát és özvegyét,¹⁴⁴ amihez az esztergomi érseket és prépostot, valamint a pécsi püspököt rendelte ki egyházi protektorként.¹⁴⁵ Kálmán 1237-ben, más vélemények szerint már 1236-ban, teljesítette korábbi fogadalmát,

138 1234. október 17. „[...] *sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus, et presentis scripti patrocinio conformamus, districtius inhibentes, ut dum pro reverentia redemptoris contra hereticos persistitis debellandos, nullus super bonis eisdem te presumat indebite molestare.*” ÁÚO I. 322.; RPR 9735. sz.; RGIX 2123. sz. A pápa erről Kálmán közeli bizalmasát, István zágrábi püspököt is értesítette. RPR 9736. sz.; RGIX 2124. sz. Vö. Procházková, 1998. 73.

139 RPR 9402. sz.; RGIX 1782. sz.

140 „*Ut autem nihil omnino desit, ad tam sanctum negocium prosequendum, universis catholicis, qui ab eodem priore commoniti crucis assumpto caractere, ad hereticorum exterminium se accinxerint, illam indulgentiam, illudque privilegium elargimur, que accedentibus in Terre Sacre subsidium conceduntur.*” CD III/2. 381.

141 „[...] *concessionem de terra Bosna a prefato rege, patre tuo, liberaliter factam, sicut legitime ac provide facta esse dignoscitur, auctoritate apostolica confirmamus, et presentis scripti patrocinio communitimus.*” VMHH I. 229. sz.; RPR 9986. sz.; RGIX 2726. sz. Vö. Procházková, 1998. 73.; Basić, 2006. 34.

142 RPR 9737. sz.; RGIX 2127. sz.; RPR 9738. sz.; RGIX 2129. sz.; RPR 9733. sz.; RGIX 2121. sz.; RPR 9734. sz.; RGIX 2122. sz.; RPR 10019. sz.; RGIX 2769. sz.

143 Vö. Pauler, 1899. 136.; Runciman, 1947. 106.

144 „*Te, qui, sicut letantes accepimus, inter principes Bosnensis diocesis, infectos macula heretice pravitatis, existis quasi liliū inter spinas, prosequendo sollicite bene coepta, per quem valeat augmentum christiani nominis, auctore Domino, provenire, sincere charitatis brachiis amplexantes, personam et terras tuas cum omnibus bonis, que in presentiarum rationabiliter possides sub Beati Petri protectionem recipimus.*” VMHH I. 258. sz.; RPR 10223. sz.; RGIX 3272. sz.; RPR 10224. sz.; RGIX 3274. sz. Vö. Fried, 1980. 288.

145 „*Cum dilectum filium nobilem virum Zibisclaum kenesium de Woscora, natum quondam Stephani bani de Bosna, qui sicut letantes accepimus, inter principes Bosnenses diocesis infectos macula heretice pravitatis existit quasi liliū inter spinas, prosequendo sollicite per quod valeat augmentum christiani nominis auctore Domino provenire, sincere caritatis brachiis amplexantes, personam et terram eius cum bonis omnibus, que in presentiarum rationabiliter possidet, sub Beati Petri protectione suscepimus atque nostra, districtius inhibentes, ne quis ipsum etc., mandamus, quatenus non permittatis ipsum contra protectionis et inhibitionis nostre tenorem ab aliquibus indebite molestari.*” ÁÚO II. 50.; RPR 10225. sz.; RGIX 3273. sz.; RPR 10226. sz.; RGIX 3275. sz. Vö. Koszta, 2007. 34.

és hadjáratot vezetett Ninoszláv ellen Boszniába és Hulmba (Hercegovinába).¹⁴⁶ A pápai biztosítékok mellett királyiakat is kapott a hadjárat idejére, bátyja, IV. Béla (1236–1270) ugyanis minden birtokát megerősítette a szabad rendelkezési joggal együtt, legyen az tőle nyert adomány vagy másképp szerzett tulajdon.¹⁴⁷ A hadjárat konkrét részletei ugyan nem ismertek,¹⁴⁸ de az valószínűnek tűnik, hogy a magyar sereg lassú előrejutása ellenére a herceg uralma alá vonta Bosznia egy részét.¹⁴⁹ 1238 végén¹⁵⁰ a korábban őt sikereiről tájékoztató Kálmán herceget arra biztatta a pápa, hogy a jövőben is folytassa harcát az eretnekek ellen.¹⁵¹

IX. Gergely ezt elősegítendő 1238-ban egy legátust is meghatalmazott, a nem sokkal korábban kinevezett új boszniai püspök, Pósa személyében, aki teljes felhatalmazást kapott egyházmegyéje egészére, ezzel is segítendő az ottani konszolidációt.¹⁵² A boszniai püspökséggel kapcsolatban Pecorari Jakab 1232–1234. évi magyarországi legációja emelhető ki,¹⁵³ aki a dioecesis visszásságai¹⁵⁴ miatt az eretnekek elleni küzdelem támogatása érdekében leváltotta a korábbi püspököt, és a Domonkos-rendi Johannes Wildeshausen (Teutonicus) személyében új főpapot nevezett ki.¹⁵⁵ A 13. század eleji legátusok kiváló ismerője, Heinrich Zimmermann pedig úgy vélekedett, hogy a Johannest a főpapi székben követő Pósa elődjétől, sőt rajta keresztül magától Pecorari Jakabtól örökölte legátusi megbízását,¹⁵⁶ bár ez a

146 Vö. Kanyó, 1895. 434–436.

147 RA 634. sz. Lásd: RA 787. sz. „[...] ad petitionem ipsius eo tempore cum assumpto signo crucis contra Paterinos in Boznam et in terram Rame pro nomine Christi proficisceretur, confirmassemus terras omnes specialiter et per singulas in litteris nostris secretoris sigilli nostri munimine auree uidelicet bulle nostre experimentes [...]” CDRCS IV. 252–253.

148 Steven Runciman kétéves hadjáratot említ. Runciman, 1947. 106. Vö. Dujmović–Jukić, 2010. 177. Lásd továbbá: Fine, 1987. 144.; Lambert, 1998. 299.

149 Fine, 1987. 144–145.; Bárány, 2012. 158–159.; Procházková, 1998. 74. 1237-ből ismert több olyan intézkedés, amely a domonkosok szlavóniai, Kőrös-vidéki missziós tevékenységével áll összefüggésben. RPR 10350. sz.; RGIX 3690. sz.; RPR 10351. sz.; RGIX 3691. sz.; RPR 10355. sz.; RGIX 3689. sz.

150 A pécsváradai apát és a pécsi domonkosok is kaptak pápai levelet. 1238. december 22. RPR 10689. sz.; RGIX 4695. sz.; RPR 10690. sz.; RGIX 4696. sz.; RPR 10691. sz.; RGIX 4697. sz. A herceg az eretnekek elleni harc folyamán támaszkodott a Domonkos- és a ferences rendre is. Vö. Procházková, 1998. 73.; Hollý, 2007. 32.

151 1238. december 22. „[...] te ad ipsius imaginem, ac similitudinem esse conditum, et eiusdem sanguine pretioso redemptum, sibi retribuere vigilas, ut, de Bosne partibus deletis pravitatis heretice maculis [...] ut ipsius nomen tuo ministerio reddatur in predictis partibus gloriosum, ad hoc sicut olim, sic et in posterum fervens habearis et sedulus.” VMHH I. 301. sz.; RPR 10688. sz.; RGIX 4692. sz.

152 Barabás, 2013. 66–67. Vö. Zimmermann, 1913. 139.; Lambert, 1998. 299.; Basic, 2006. 34. Pósa legációjával, valamint annak anyagi vonzataival (például a Ninoszláv által korábban juttatott adománnyal) kapcsolatban számos pápai oklevél ismert: RPR 10689–10691., 10693. sz.; RGIX 4691., 4695–4697. sz. Ezek a források arra utalnak, hogy a boszniai püspökség anyagi helyzete nem volt megnyugtatóan biztosítva ebben az időszakban. Lásd: Kiss, 2009. 50.

153 Lásd: Almási, 1993. 133–139.

154 „[...] episcopus tamen de Bosna, prout inquisitionis tue processu diligenter examinato, didicimus, qui dux aliorum esse debuerat, damnabiliter prevaricans legem Christi [...]” VMHH I. 192. sz.; RPR 9211. sz.; RGIX 1375. sz.

155 Az új püspök rögtön feladatot is kapott a pápától az eretnekekkel kapcsolatban. RPR 9737. sz.; RGIX 2127. sz. A boszniai püspökség és az eretnekség kapcsolatára lásd: Runciman, 1947. 107–108. Vö. Kiss, 2009. 49.; Ternovác, 2016. 218–220.

156 Zimmermann, 1913. 139. 2. jegyz.

feltételezés csak áttételesen támasztható alá forrással, Johannes pedig valószínűleg nem is járt Boszniában.¹⁵⁷

1238–1239-ben IX. Gergely számos esetben tett intézkedést a boszniai püspökség helyzetének biztosítása érdekében,¹⁵⁸ 1239. december 27-én például a domonkosokhoz fordult, kérve, hogy támogassák Pósa püspököt a katedrális építése céljából összegyűjtött összeg eljuttatásával,¹⁵⁹ illetve apostoli oltalom alá vette a főpapot és az újonnan alapított, Szent Péternek szentelt székesegyház káptalanját is.¹⁶⁰ A szlavón herceg is megadományozta a nehéz helyzetben lévő püspökséget. Különösen fontos, hogy az általa a püspökségnek juttatott, a pécsi egyházmegye területén fekvő Diakóvár (Đakovo) lett később az egyházmegye új székhelye.¹⁶¹ Pósa azonban nemcsak a hercegtől, hanem az időközben ismét a pápasághoz közeledő Ninosláv bántól is részesült birtokadományokban, még hozzá Vrhobosna zsupániában, Brdóban, a mai Sarajevó közelében. Pósa ezen a területen tervezte az új katedrális építését.¹⁶² A boszniai bán ekkor tehát ismét igyekezett elnyerni a pápaság jóindulatát, ezáltal is védve magát Kálmánnal szemben. A herceg tevékenységét tekintve ugyan nem áll rendelkezésre további forrás,¹⁶³ de az eretnekek ügye messze nem tekinthető lezártnak. Ninosláv, kihasználva a tatárjárás teremtette helyzetet, újfent önállóságra tett szert,¹⁶⁴ az ismertett intézkedések, köztük Kálmán hadjárata, nem tudtak tartós eredményt elérni.

A tatárjárás után

Az 1243-ban pápai méltóságra emelkedett IV. Ince (1243–1254)¹⁶⁵ a domonkosok által vezetett boszniai püspökség helyzetével kapcsolatban rendelkezett először az eretnekek ügyét illetően. Egyrészt intézkedett a jövőbeni új püspökök megválasztásának rendjéről, másrészt intette a szerzeteseket a további hittérítő munkára.¹⁶⁶ Számos oklevél maradt fenn a következő évekből, amely a domonkosok és a ferencesek támogatását célozta, akik az eretnekek (pogányok és szakadárok) területén

157 „[...] tibi super ipso illam, quam dilectus filius frater Iohannes predecessor tuus ab Apostolica Sede habuisse dignoscitur, concedimus potestatem, presentibus post triennium minime valituris.” CD IV/1. 127., RPR 10693. sz., RGIX 4691. sz. Vö. Ternovác, 2016. 219–220.

158 RPR 10688–10693., 10832. sz.; RGIX 4691–4697. sz.

159 RPR 10832. sz.

160 RPR 10824. sz.; RGIX 4991. sz. Vö. Lambert, 1998. 299.; Ternovác, 2016. 220.

161 Vö. Basler, 1973. 14.; Fine, 1987. 144–145.; Kiss, 2009. 50.; Basić, 2006. 34.; Weigl, 2002. 175–180.; Gál, 2013a. 108–109.; Ternovác, 2016. 220ff. Bertalan pécsi püspök szerepére lásd: Koszta, 2007. 34.; Kiss, 2009. 49–50.

162 Lambert, 1998. 299.; Ternovác, 2016. 220ff.

163 1239-ből további források is rendelkezésre állnak. December 5-én Kálmán egy korábbi levelére válaszolt IX. Gergely, amelyben a herceg a bogumilok ellen hozott intézkedéseiről és a boszniai helyzetről tudósította a pápát. Az egyházfő válasza szerint Kálmánnak a katolikus hit terjesztésére és az eretnekek végleges kiirtására kellett törekednie. RD 18. sz.; RPR 10822. sz.; RGIX 4993. sz.

164 Vö. Lambert, 1998. 300.

165 Vö. Herbers, 2012. 185.

166 RPR 11226. és 11245. sz.

tevékenykedtek, köztük a boszniai domonkosokét.¹⁶⁷ Ennél is nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy 1243 júliusában az új egyházfő Bánca nembeli István váci püspök, posztulált esztergomi érsek személyében legátust is felhatalmazott Dalmácia és Horvátország területére, hogy ott lépjen fel az eretnekek ellen, a megfogalmazás szerint akár világi hatalmat is igénybe véve. Az ugyanakkor ismeretlen, hogy a korábbi bácsi és titeli prépost pápai megbízottként milyen intézkedéseket foganatosított, ha volt ilyen egyáltalán.¹⁶⁸

1244-ben katonai összecsapásra is sor került, Ninoszláv szövetkezve a spalatóiakkal, Trau városa ellen támadt, de IV. Béla és Türje nembeli Dénes nádor¹⁶⁹ következő évi ellentámadásainak hatására nyár folyamán békét kötöttek a felek, ismételen elismerve a magyar király jogait.¹⁷⁰ IV. Béla ezután erősítette meg öccse korábbi, a boszniai püspökségnek tett adományait, valamint a püspökség minden birtokát, a Ninoszlávtól kapottakat is.¹⁷¹

Az eretnekek visszaszorítása, valamint a magyar uralom helyreállítása¹⁷² érdekében 1246-ban felmerült, hogy a boszniai püspökséget a kalocsai érsek fennhatósága alá rendelik. A boszniai eretnekek elleni harc elősegítését célzó ötlet az érintett főpaptól, Benedektől, valamint Pósa boszniai püspöktől származott, de a király is támogatta őket ebben, IV. Ince pedig legátusi hivatalt ruházott a kalocsai érsekre a térítést elősegítendő, valamint a jövőben meghódítandó területeket is rá bízta.¹⁷³ A korábban közvetlenül az Apostoli Szék alá tartozó egyházmegye Kalocsa alá rendelésére végül 1247. augusztus 26-án adott parancsot a pápa, amit a győri püspöknek, az egresi apátnak és a fehérvári johannita perjelnek kellett végrehajtani. IV. Ince ebben az oklevelében sem mulasztotta el az eretnekség okként való megnevezését.¹⁷⁴

A pápa 1247-ben intézkedett az érsekség joghatóságának kiterjesztése miatt a pécsi püspökséggel esetlegesen felmerülő határvita ügyében, a pilisi, pannonhalmi és dombói apátokat rendelve az ügyben bíráiul.¹⁷⁵ Benedek kalocsai érsek ugyanebben az évben az erdélyi és a csanádi püspökökkel együtt a tatárok által elpusztított, 1229 óta a szerémi püspökség székhelyeként működő¹⁷⁶ kői monostor

167 Például RPR 11607., 11613., 11878., 11881., 11993., 11994., 11998., 12007., 12039., 12075., 12160., 12176., 12189. sz.

168 RPR 11095. sz. Vö. Kiss, 2015. 31.

169 Zsoldos, 2011. 19.

170 Udvardy, 1991. 137.; Szűcs, 1993. 76–77.

171 RA 771. sz. Vö. Basler, 1973. 14.; Szűcs, 1993. 77.

172 A boszniai püspök 1246-ban két esetben is kapott intést a térítést illetően. RPR 12148. és 12204. sz.

173 „*Fratri (Benedicto) archiepiscopo Colocensi, Apostolice sedis legato, salutem et apostolicam benedictionem [...] cupias contra hereticos de terra Bosnensi assumere signum crucis.*” CD IV/1. 400–401.; RPR 12246. és 12247. sz. Lásd még: RPR 12233. és 12664. sz. Vö. Udvardy, 1991. 138.

174 „*Dioecesis Bosnensis, que ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinet, totaliter lapsa sit, peccatis exigentibus, in perfidiam hereticę prauitatis.*” CD IV/1. 467.; RPR 12664. sz. Vö. Kiss, 2009. 50.; Gál, 2013a. 108–109.; Ternovác, 2016. 221–223.

175 RPR 12696. sz.

176 Lásd: Ternovác, 2013c. 459., 463–466.

(Bánmonostor) pótlásának ügyében kapott pápai megbízást, vagyis ugyancsak egy a boszniai térítéshez kapcsolódó esetben.¹⁷⁷

Az 1240-es évek második felében azonban nem kizárólag a kalocsai érsek és a boszniai püspök vett részt tevékenyen az eretnység elleni küzdelemben. Az adatok ugyan némiképp nehézkesé teszik a pontos időmeghatározást, de az egészen bizonyos, hogy IV. Béla hadsereget vezetett Boszniába Ninoszláv bán ellen. A hadjárat tényéről a magyar király bizonytalan datálású, „tatár levélként” emlegetett diplomájából, illetve egyes későbbi adománylevelei *narratió*iból értesülünk,¹⁷⁸ míg előzményét IV. Ince 1247. január 30-án kelt oklevelében találjuk meg, amellyel IV. Bélát, annak követei útján előterjesztett kérelmeire reagálva az eretnekek elleni támadásra sarkallta.¹⁷⁹ Ez alapján feltehetően nem járunk messze a valóságtól, amikor a boszniai püspökség kalocsai érsekség alá rendelésével hozzuk összefüggésbe a magyar királynak küldött kérelmet, illetve magát az ezt követő hadjáratot, amelyről azonban nem rendelkezünk részletes ismeretekkel.¹⁸⁰

IV. Béla ekkor nem tudott tartós eredményt elérni, a Kálmán herceg által meghódított területeket 1241 után visszaszerző¹⁸¹ Ninoszláv különböző, a pápának tett ígérek révén akadályozta meg területe elfoglalását.¹⁸² Erre utal IV. Ince 1248 márciusában Benedek érseknek küldött levele, amelyben kifejezetten tiltotta a Ninoszláv elleni újabb akciókat, amivel hosszabb időre, a püspökség szervezeti kereteinek átalakításától és megerősítésétől eltekintve, komolyabb eredmények nélkül le is zárult a boszniai eretnekek megtérítésére irányuló pápai intézkedések és az ehhez kapcsolódó komplex magyar fellépés 13. század eleji korszaka.¹⁸³

Kitekintés

Bár Ninoszláv 1250-ben bekövetkezett halála jelentősen megváltoztatta a fennálló helyzetet, a pápai-magyar kapcsolatok viszonyrendszerében a téma mégsem jelent meg a következő években. A *boszniai keresztények* a bán halálával elveszítették fő támogatójukat, aki korábban többször is az Apostoli Székhez fordulva igyekezett elhárítani a Magyar Királyság által jelentett fenyegetést. Az 1250-et követő vitatott öröklés gyakorlatilag polgárháborús helyzetet idézett elő, ami kedvezett a magyar

177 „*Ex parte venerabilis fratris nostri, episcopi, et dilecti filii prepositi et capituli ecclesie de Keu, fuit nobis humiliter supplicatum, ut cum ipsi destructis penitus partibus illis per Tartaros, non habeant locum, ubi necessitatis tempore valeant se tueri.*” CD IV/1. 475–476., RPR 12691. sz. Vö. Senga, 1987. 607.; Udvardy, 1991. 135.; Ternovác, 2013c. 466–467.

178 „*Bulgarorum et Bosnensium hereticorum a parte meridiei, contra quos ad presens etiam per nostrum exercitum dimicauimus.*” CD V/2. 219.; RA 933a sz. Lásd: még: RA 881. és 904. sz. Vö. Senga, 1987.; Szűcs, 1993. 78–80.

179 „*Quum igitur regis eterni feruore succensus ad Bosnenses hereses confutandas te accinxeris.*” CD IV/1. 461.; RPR 12407. sz. Vö. Szűcs, 1993. 78.

180 Lásd: Senga, 1987. 605–607.; Udvardy, 1991. 138.

181 Gál, 2013b. 474.

182 Lambert, 1998. 299–300.; Runciman, 1947. 106–107.

183 Vö. Senga, 1987. 607.; Udvardy, 1991. 139.; Font, 2016. 74–75.

beavatkozásnak. IV. Béla ezúttal a pápaságtól függetlenül cselekedve uralma alá vonta az egész boszniai területet, majd a *megreformált királyság* programjába (*regnum reformatum*) illeszkedve két részre osztotta fel azt. Az északi részt lánya, Anna férje, Rosztizslav vette birtokába, aki szigorúan kormányozta a rá bízott területet, biztosítva a magyar király és a római egyház befolyását, illetve az Ozorai, Sói, Macsói és Kucsói bánságok megszervezésével a Magyar Királyság melléktartomány-rendszerének kialakításában is fontos szerepet játszott.¹⁸⁴

184 Bosznia déli részének élén a IV. Bélának hűséget esküdött Radoszláv zsupán állt. Lásd: Szűcs, 1993. 75., 79–81. Vö. Runciman, 1947. 109.; Kristó, 1979. 134–135.; Sebezerényi, 2007. 329.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

ÁÚO

Árpádkori új okmánytár. I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed.: Georgius Fejér. Buda, 1829–1844.

CDRCDS

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Sclavoniae. I–XVII. Red.: Smičiklas, Tadija. Zagrabia, 1904–1981.

CFH

Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungaricae.* I–III. Budapestini, 1937–1938.

MREV

Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. Szerk.: Fraknói Vilmos–Lukcsics József. Bp., 1896–1907.

RA

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., 1923.

RD

Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila. Bp., 2008.

RGIX

Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape publiées et analysées d'après les manuscrits originaux du Vatican par Lucien Auvray. I–IV. Paris, 1890–1955.

RI

Die Register Innocenz' III. Band I–XI. Hrsg. v. Hageneder, Othmar et al. Graz, 1964–2010.

RPO

Pressutti, Petrus: *Regesti del Pontefice Onorii papae III. Dall' anno 1216 all' anno 1227.* I–II. Romae, 1888.

RPR

Potthast, August: *Regesta Pontificum Romanorum.* Berlin, 1874.

Thomae Spalatensis

Thomae Spalatensis: *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum.* Ed. Perić, Olga–Karbić, Damir–Matijević Sokol, Mirjana–Sweeney, James Ross. Bp.–New York, 2006. (Central European Medieval Texts, 4.)

VMHH

Theiner, Augustin: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia.* I–II. Romae, 1859–1860.

2. Szakirodalom

Almási

1993 Almási Tibor: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakob magyarországi legációja. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 5. (1993) 1–2. sz. 129–141.

Angelov

1983 Angelov, Dimiter: Ursprung und Wesen des Bogumilentums. In: *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.). Proceedings of the International Conference, Louvain, May 13–16, 1973*. Eds.: Lourdaux, Willem–Verhelst, Daniel. Leuven, 1983. 144–156. (Mediaevalia Lovaniensia, Series I. Studia IV.)

B. Szabó

2013 B. Szabó János: *Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11–12. században*. Bp., 2013.

Barabás

2013 Barabás Gábor: „Et maxime mediante viro venerabili.” Pápai legátusok Magyarországon a 13. század első felében. A pápai képviselő fogalmi-jogi tipológiájához. In: *Kor-szak-tár. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)*. Szerk.: Fedeles Tamás–Font Márta–Kiss Gergely. Pécs, 2013. 59–74.

2015 Barabás Gábor: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét*. Pécs, 2015. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi, 5.)

2017 Barabás Gábor: *Egyed pápai káplán. Delegált bíró legátusi szerepben?* (Megjelenés alatt.)

Bárány

2012 Bárány Attila: II. András balkáni külpolitikája. In: *II. András és Székesfehérvár. King Andrew and Székesfehérvár*. Szerk.: Kerny Terézia–Smohay András. Székesfehérvár, 2012. 129–173.

Basić

2006 Basić, Ivan: O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII. stoljeću. In: *Pro tempore*, 3. (2006) 25–44.

Basler

1973 Basler, Djuro: Ungarn und das bosnische Bistum (1181/85–1247). In: *Ungarn-Jahrbuch*, 5. (1973) 9–15.

Bónis

1997 Bónis, György: Egyházi bírászkodás a középkori Magyarországon. In: Bónis György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírászkodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Szeged, 1997. 621–658. (Acta Universitatis Szegediensis. Sectio politico-juridica, 51.)

Dujmović–Jukić

2010 Dujmović, Danko–Jukić, Vjekoslav: The “Koloman Renaissance” in North Western Croatia – An Unfinished Project. In: *Starohrvatska prosvjeta*, III. (2010) 37. sz. 171–182.

Duvernoy

1983 Duvernoy, Jean: L’Acception: Haereticus’ (iretge) = parfait cathare’ en Languedoc au XIIIe siècle. In: *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.). Proceedings of the International Conference, Louvain, May 13–16, 1973*. Eds.: Lourdaux, Willem–Verhelst, Daniel. Leuven, 1983. 198–210. (Mediaevalia Lovaniensia, Series I. Studia IV.)

Elze

1950 Elze, Reinhard: Die päpstliche Kapelle im 12. und 13. Jahrhundert. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung*, 36. (1950) 145–204.

Fine

1987 Fine, John V. A.: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor, 1987.

Font

2005 Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.)

2013 Font, Márta: Ungarn, Bulgarien und das Papsttum um die Wende vom 12. – zum 13. Jahrhundert. In: Font, Márta: *Völker – Kultur – Beziehungen. Zur Entstehung der Regionen in der Mitte des mittelalterlichen Europa*. Hamburg, 2013. 303–311.

2016 Font Márta: Rosztizslav herceg IV. Béla udvarában. In: *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon*. Szerk.: Zsoldos Attila. Székesfehérvár, 2016. 59–79.

Fraknói

1901 Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel*. I. Bp., 1901.

Fried

1980 Fried, Johannes: *Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11.–13. Jahrhundert)*. Heidelberg, 1980.

Gál

2013a Gál Judit: A dalmáciai egyházszerkezet jellemzői és 11–13. századi átalakulása. In: *Micae Mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Gál Judit–Péterfi Bence–Vadas András–Kranzieritz Károly. Bp., 2013. 99–116.

2013b Gál Judit: IV. Béla és I. Uroš szerb király kapcsolata. In: *Századok*, 147. (2013) 2. sz. 471–500.

2014 Gál Judit: „Qui erat gratus apud eum.” A spliti érsekek szerepe az Árpádok királyságában. In: *Magister historiae. Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból*. Szerk.: Belucz Mónika–Gál Judit–Kádas István–Tarján Eszter. Bp., 2014. 52–71.

2015 Gál, Judit: The Social Context of Hungarian Royal Grants to the Church in Dalmatia (1102–1301). In: *Annual of Medieval Studies at CEU*, 21. (2015) 47–63.

2016 Gál Judit: A világi hatalomgyakorlás és az egyház az Adriai-tenger keleti partvidékén a 12–13. században. A magyar, a velencei és a szerb egyházpolitika összehasonlítása. In: *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Fábrián Laura–Gál Judit–Haraszi Szabó Péter–Uhrin Dorottya. Bp., 2016. 47–67.

Hageneder

1963a Hageneder, Othmar: Das päpstliche Recht der Fürstenabsetzung. Seine kanonistische Grundlegung (1150–1250). In: *Archivum Historiae Pontificiae*, 1. (1963) 53–95.

1963b Hageneder, Othmar: Studien zur Dekretale „Vergentis” (X. V, 7, 10). Ein Beitrag zur Häretikergesetzgebung Innocenz’ III. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, 49. (1963) 138–173.

1978 Hageneder, Othmar: Die Häresie des Ungehorsams und das Entstehen des hierokratischen Papsttums. In: *Römische Historische Mitteilungen*, 20. (1978) 29–47.

1983 Hageneder, Othmar: Der Häresiebegriff bei den Juristen des 12. und 13. Jahrhunderts. In: *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.)*. *Proceedings of the International Conference, Louvain, May 13–16, 1973*. Eds.: Lourdaux, Willem–Verhelst, Daniel. Leuven, 1983. 42–103. (Mediaevalia Lovaniensia, Series I. Studia IV.)

Herbers

2012 Herbers, Klaus: *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*. Darmstadt, 2012.

Hollý

2007 Hollý, Karol: Princess Salomea and Hungarian–Polish Relations in the Period 1214–1241. In: *Historický Časopis*, 55. (2007) Supplement, 5–32.

Imkamp

1983 Imkamp, Wilhelm: *Das Kirchenbild Innocenz' III. (1198–1216)*. Stuttgart, 1983. (Pápste und Papsttum, 22.)

Kanyó

1895 Kanyó Géza: Kálmán herceg 1208–1241. In: *Katholikus Szemle*, 9. (1895) 2. sz. 250–267., 3. sz. 414–445.

Kiss

2009 Kiss Gergely: A püspökség határai. In: *A pécsi egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk.: Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümeji József. Pécs, 2009. 43–56.

2015 Kiss Gergely: *Dél-Magyarországtól Itáliáig. Bánca nembeli István (1205 k.–1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája*. Pécs, 2015.

Kosztá

2007 Koszta László: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251). In: Koszta László: *Írásbeliség és egyházszervezet. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*. Szeged, 2007. 23–44. (Capitulum, III.)

2013 Koszta László: *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesasticae in Universitate Quinqueecclesiensi, 2.)

Kristó

1979 Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp., 1979.

Kyer

1979 Kyer, Clifford Ian: *The Papal Legate and the „Solemn” Papal Nuncio 1243–1378: The Changing Pattern of Papal Representation*. PhD Dissertation, University of Toronto, 1979.

Lambert

1998 Lambert, Malcolm: *The Cathars*. Oxford, 1998.

Majnarić

2007 Majnarić, Ivan: Some Cases of Robbing the Papal Representatives along the Eastern Adriatic Coast in the Second Half of the Twelfth and during Thirteenth Century. In: *Acta Histriae*, 15. (2007) 493–506.

2008 Majnarić, Ivan: Papinski kapelan Ivan od Casamarija i bilinopoljska abjuracija 1203. Papinski legat koji to u Bosni nije bio? In: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 50. (2008) 1–13.

2009 Majnarić, Ivan: Papinski poslanik Akoncije u Dalmaciji i Hrvatskoj 1219.–1223. godine. In: *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka*. Ur.: Čoralić, Lovorka–Slišković, Slavko. Zagreb, 2009. 79–98. (Analecta Croatica Christiana, 40.)

Makk

1996 Makk Ferenc: *Magyar külpolitika 896–1196*. Szeged, 1996.² (Szegedi Középkor-történeti Könyvtár, 2.)

Maleczek

1984 Maleczek, Werner: *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216. Die Kardinäle unter Coelestin III. und Innocenz III.* Wien, 1984.

1996 Maleczek, Werner: Das Frieden stiftende Papsttum im 12. und 13. Jahrhundert. In: *Träger und Instrumentarien des Friedens im Hohen und Späten Mittelalter*. Hrsg. v. Fried, Johannes. Sigmaringen, 1996. 249–332. (Vorträge und Forschungen, 43.)

Moore

2003 Moore, John C.: *Pope Innocent III (1160/61–1216). To Root Up and to Plant*. Leiden–Boston, 2003.

Morris

1989 Morris, Collin: *The Papal Monarchy. The Western Church from 1050 to 1250*. Oxford–New York, 1989.

Pauler

1899 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. II. Bp., 1899.

Pennington

1978 Pennington, Kenneth: „Pro Peccatis Patrum Puniri”: A Moral and Legal Problem of the Inquisition. In: *Church History*, 47. (1978) 2. sz. 137–154.

Peters

1980 *Heresy and Authority in Medieval Europe. Documents in Translation*. Ed.: Peters, Edward. Philadelphia, 1980.

Procházková

1998 Procházková, Nataša: Postavenie haličského kráľa a slavónskeho kniežata Kolomana z rodu Arpádovcov v uhorskej vnútornej a zahraničnej politike v prvej polovici 13. storočia. In: *Medea – Studia MEDIAevalia Et Antiqua*, 2. (1998) 64–75.

Ruess

1912 Ruess, Karl: *Die rechtliche Stellung der päpstlichen Legaten bis Bonifaz VIII*. Paderborn, 1912. (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland. Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft, 13.)

Runciman

1947 Runciman, Steven: *The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy*. Cambridge, 1947.

Salminen

1998 Salminen, Ma Tapio: In the Pope’s Clothes: Legatine Representation and Apostolical Insignia in High Medieval Europe. In: *Roma, magistra mundi. Itineraria culturae medievalis. Mélanges offerts au Père L. E. Boyle à l’occasion de son 75e anniversaire*. Éd. par Hamesse, Jacqueline. Louvain-la-Neuve, 1998. 339–354.

Senga

1987 Senga Toru: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. In: *Századok*, 121. (1987) 4. sz. 584–612.

1988 Senga Toru: Béla királyfi bolgár, haliicsi és osztrák hadjárataihoz. In: *Századok*, 122. (1988) 1. sz. 36–51.

Sokcsevits

2011 Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Bp., 2011. (Szomszéd népek történelme.)

Solymosi

1996 Solymosi László: Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemonia idején. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 47–54.

Sweeney

1973 Sweeney, James Ross: Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation: A Study in Medieval Papal Diplomacy. In: *Church History*, 42. (1973) 3. sz. 320–334.

Szabados

1999 Szabados György: Imre és András. In: *Századok*, 133. (1999) 1. sz. 85–111.

2000 Szabados György: Egy elmaradt keresztes hadjáratról. Magyar–szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között. In: „Magyaroknak eleiről.” *Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk.: Piti Ferenc–Szabados György. Szeged, 2000. 473–492.

Szeberényi

2002 Szeberényi Gábor: „Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Horvátország és Dalmácia kormányzója.” Újabb szempont a horvát–magyar perszonálunió 12. századi történetének kérdéséhez. In: *Tanulmányok Pécs történetéből, 10–11–12. Az Előadások Pécs történetéből '98, '99 és 2000 c. konferenciák válogatott előadásai*. Szerk.: Varga Lajos–Vonyó József. Pécs, 2002. 229–241.

2007 Szeberényi Gábor: A Balkán, 800–1389. In: *Kelet-Európa és a Balkán 1000–1800 közt. Intellektuális történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* Szerk.: Sashalmi Endre. Pécs, 2007. 279–330.

Szűcs

1993 Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Bp., 1993. (História Könyvtár. Monográfiák.)

Ternovác

2011 Ternovác Bálint: A szerémi püspökök életrajza, valamint a kő, illetve a szenternyei székeskáptalan archontológiája a 14. század közepéig. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 23. (2011) 1–2. sz. 33–47.

2013a Ternovác Bálint: A bogumil eretnokség a XI. századi Magyar Királyság déli területein. In: *Fons*, 20. (2013) 4. sz. 501–523.

2013b Ternovác Bálint: A bogumil eretnokség az Észak-Balkánon a 10–11. században. In: *Micae Mediaevales. III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Gál Judit–Péterfi Bence–Vadas András–Kranzieritz Károly. Bp., 2013. 65–76.

2013c Ternovác Bálint: A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései. In: *Századok*, 147. (2013) 457–470.

2016 Ternovác Bálint: A boszniai latin püspökség története 1344-ig. In: *Micae Mediaevales. V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Fábíán Laura–Gál Judit–Haraszti Szabó Péter–Uhrin Dorottya. Bp., 2016. 215–228.

Thumser

2013 Thumser, Matthias: Kardinal Rainer von Viterbo (†1250) und seine Propaganda gegen Friedrich II. In: *Die Kardinäle des Mittelalters und der frühen Renaissance*. Hrsg. v. Dendorfer, Jürgen–Lützelshwab, Ralf. Firenze, 2013. 187–199.

Udvardy

1991 Udvardy József: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*. Köln, 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, XI.)

Waldmüller

1987 Waldmüller, Lothar: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Volkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311)*. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1987. (Konziliengeschichte.)

Walther

1983 Walther, Helmuth G.: Häresie und päpstliche Politik. Ketzerbegriff und Ketzergesetzgebung in der Übergangsphase von der Dekretistik zur Dekretalistik. In: *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.). Proceedings of the International Conference, Louvain, May 13–16, 1973*. Eds.: Lourdaux, Willem–Verhelst, Daniel. Leuven, 1983. 104–143. (Mediaevalia Lovaniensia, Series I. Studia IV.)

Weigl

2002 Weigl, Herwig: Ein bosnischer Bischof auf Arbeitssuche: Frater Ruger, sein Wirken als Passauer Weihbischof und sein Grab in Zwettl (1305). In: *Unsere Heimat. Zeitschrift für Landeskunde von Niederösterreich*, 73. (2002) 168–194.

Wertner

1903 Wertner Mór: Margit császárné fiai. In: *Századok*, 37. (1903) 7. sz. 593–611.

Zey

2012 Zey, Claudia: Stand und Perspektiven der Erforschung des päpstlichen Legatenwesens im Hochmittelalter. In: *Rom und die Regionen: Studien zur Homogenisierung der lateinischen Kirche im Hochmittelalter*. Hrsg. v. Johrendt, Jochen–Müller, Harald. Berlin–Boston, 2012. 157–166.

Zimmermann

2000 Zimmermann, Harald: *Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung*. Köln–Weimar–Wien, 2000.

Zimmermann

1913 Zimmermann, Heinrich: *Die päpstliche Legation in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Vom Regierungsantritt Innozenz' III. bis zum Tode Gregors IX. (1198–1941)*. Paderborn, 1913. (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland. Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft, 17.)

Zsoldos

2011 Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája, 1000–1301*. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 11.)

GÁBOR BARABÁS

HERETICS, PIRATES AND LEGATES

THE BOSNIAN HERESY, THE HUNGARIAN KINGDOM AND THE POPES AT THE OUTSET OF THE 13TH CENTURY

The study examines a special aspect of the relations between the Papacy and the Hungarian Kingdom in the first half of the 13th century: the fight against the so-called heretics of the Balkans. The question of the heresy is not investigated from a dogmatic, or a legal point of view; the analysis is focusing on the taken papal and Hungarian actions. Pontifical legates were entrusted with tasks concerning the heresy and the piracy in Bosnia and Dalmatia since the very beginning of the century, while the Hungarian rulers and several prelates took part in the struggle as well. The presentation starts with the investigation against Ban Kulin of Bosnia led by the papal chaplain John of Casamari, whereas among other topics the problem of the Dalmatian pirates, the Bosnian campaign of Duke Coloman of Slavonia and the integration of the diocese of Bosnia into the Hungarian church are touched upon too.